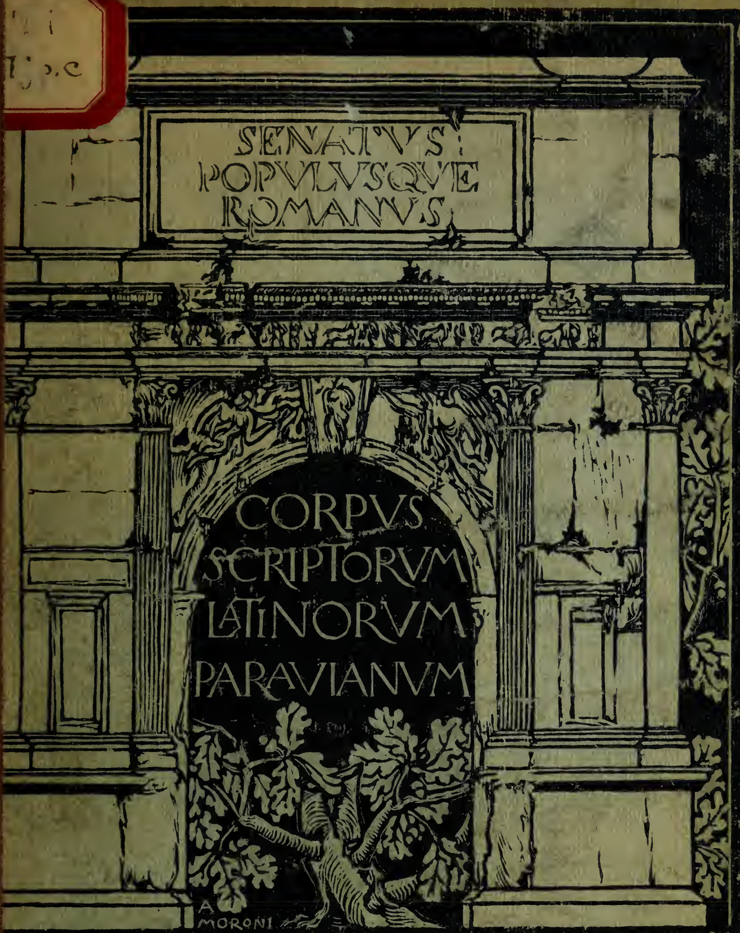


M. TVLLI CICERONIS

PRO MILONE - PRO ARCHIA

ÆDIBVS I·B·PARAVIÆ ET SOC·

CORPUS SCRIPTORUM LATINORUM
PARAVIANUM

MODERANTE CAROLO PASCAL

EX OFFICINA REGIA
I. B. PARAVIAE ET SOC
AUGUSTAE TAUR.

M. TULLI CICERONIS

PRO MILONE - PRO ARCHIA

ADDITIS
ARGUMENTIS ASCONI ET SCHOLIASTAE GRONOVIANI
AD MILONIANAM, SCHOLIASTAE BOBIENSIS AD UTRAMQUE

RECENSUIT, PRAEFATUS EST,
APPENDICE CRITICA ET INDICIBUS INSTRUXIT
SIXTUS COLOMBO

IN AEDIBUS IO. BAPT. PARAVIAE ET SOCIORUM
AUG. TAURINORUM-ROMAE-MEDIOLANI-FLORENTIAE-NEAPOLI-PANORMI
GENUAE, apud MONTALDUM Bibliopolam.

Torino — Stamperia Reale di G. B. Paravia e Comp.
591 (M2) V-917 8950.

PRO T. ANNIO MILONE

ORATIO

PRAEFATIO AD MILONIANAM

1. De textu et codicibus.

Textum Milonianae post Orellianam, Baiterianam et Muellerianam editiones, maxima cura novisque subsidiis denuo recensuit anno 1895 doctissimus vir Albertus C. Clark typis Oxoniensibus, testimonio innixus praesertim codicis illius Harleiani (H), cuius integram conlationem diligentissime ipse exprompsit, et in critico apparatu ad Milonianam, et in memorabili illo *Anecdoto Oxoniensi* (1) quo confirmavit codicem hunc eundem esse ac Coloniensem seu Basilicanum Gulielmii, qui, ut ait ipse Gulielmius, « Coloniae in aede maxima publicitus servabatur ». Itaque ante Oxoniensem Clarkii editionem, textus huius Tullianae orationis illis tantum libris mss. potissimum nitebatur, quibus Baiter usus est, nempe Erfurtensi (E), Werdensi (W), Tegernseensi (T), et paucis foliis palimpsesti Taurinensis sive Bobiensis (P) (2) ab Amedeo Peyron detecti ac diligenter conlati (3). Quorum mss. optimus, ex Muelleri ipsius sententia,

(1) A. C. Clark, *Collations of the Harleian ms. of Cicero* 2682 (*Anecdota Oxoniensia.* Classical Series, part VII. With a facsimile). Oxford, Clarendon Press, 1892.

(2) His mss. coniungi solet a Germanis praesertim Editoribus Codex Salisburgensis nunc Monacensis (S) cuius selectas lectiones Baitero exscripsit Halmius. At hic codex ex Clarkii sententia, utpote recentioris aetatis (s. XV) non magni est faciendus. Ipse autem Clark in suo *Anecdoto* p. XLV ss. hunc ms. ab H derivatum esse adseverat.

(3) *M. T. Ciceronis orationum pro Scauro, pro Tullio et in Clodium fragmenta inedita* etc. ex membranis palimpsestis bibliothecae Athenaei Taurinensis. Edidit et cum Ambrosianis parium oratt. fragmentis composuit Amedeus Peyron. Stuttgardiae et Tubingae in Libraria Io. Geor. Cottae 1824.

Erfurtensis est habendus; nam palimpsesti illius pervetusti reliquiae hoc fere tantum praestiterunt, quod aliquot versus deperditi § 34, quo loco omnes ceteri codices, utpote a lacunoso quodam apographo profecti, concinnitate carere videbantur, illius ope et clarissimi viri A. Peyron diligentia nobis tandem sunt restituti. At vero, his praeclaris testimoniis instructus, videbatur mihi omne fere punctum tulisse textus Baiteri, etsi hunc Mueller in suae Lipsiensis recensionis praefatiuncula minime laudaverat quod « praeter Taurinensis palimpsesti reliquias... duobus tantum codicibus » usus erat. Etenim, ut ait Peyron et ipse Orellius, « non numerandi, sed potius aestimandi sunt codices » (1); quam regulam propius secutus Clark, ceteris omnibus mss. inspectis atque exploratis, textum suae praeclarissimae editionis Harleiani cod. ope fere tantum exstruxit. Igitur Clarkiana recensio Milonianae novam huius Tulliani operis recensionem praebet eamque praestantissimo testimonio suffultam, optimi scilicet Harleiani illius ms., qui idem procul dubio est ac Coloniensis sive Basilicanus sive Hittorpianus, cuius auctoritatem atque excerptas lectiones laudaverat diligentissimus quisque operum Tullianorum existimator.

Harleiani vero codicis historiam narrat atque praestantiam ostendit Clark in laudato *Oxoniensi Anecdoto* a. 1892: in quo praeclaro opere ea potissimum animadvertenda mihi videntur, quibus ipse demonstrare conatur hunc cod. quibusdam interpolationibus carere, quae in ceteris supra memoratis ac eiusdem familiae codicibus textum interdum perturbare videantur: velut § **11**: *lex... quae non hominem occidi sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat* H; *lex... quae non modo hominem occidi* etc. ET. Et sane hoc loco et alibi interdum Harleianus purioris traditionis testimonium praebere videtur; at non in omnibus consenserim, quae Clark l. c. affirmat, cum de genuinitate lectionum Harleianarum, tum de interpolationibus reliquorum mss. Etenim ipse Baiter animadvertit etiam codicem illum Coloniensem Basilicanum, quem eundem esse ac Harleianum pro certo iam constat, quibusdam in locis nonnulla interpolationis vestigia prae se ferre, « ita ut nequeat ipse adsentiri Madvigio, qui eum codicem (Colo-

---

(1) Peyron in op. laud. p. 242 loquens de opere critico Lagomarsinii. Orelli, Praef. p. xii.

niensem scilicet) optimum et Erfurtensi plane et Bavarico (Tegernseensi) aequiparandum vocat ». (Cfr. Baiter-Halm, Vol. II, p. 1151; Madvig, *Opusc. acad.* I, p. 154). Quam Georgii Baiteri sententiam Mueller in sua critica adnotatione ad Milonianam adferens, pro sua quoque auctoritate confirmavit. Igitur, rebus omnibus perpensis, viam rationemque A. Klotzii rectam esse duxi, qui Milonianam post Muellerum Teubnerianis typis cum ederet a. 1915, maxima ex parte Harleiano Clarkii adhaerens eiusque lectiones permagni faciens, non tamen omnes omnino probavit, praetulitque reliquorum mss. lectiones iis in locis quibus Harleiani traditio ipsi videretur permutationi vel perturbationi cuidam fuisse obnoxia. Quare meus Milonianae textus a Clarkii recensione differt aliquot in locis, quae infra describam, simul designans meam et Clarkianam lectionem:

(*Cl.* = ed. Clark 1895 et 1900; numeri referuntur ad singulas paragraphos; H = cod. Harleianus; *om.* = omittit, omittunt).

12. occisus est] occ. esset H *Cl.* — **14.** cum inessent] cum inesset H *Cl.* — **17.** est interfectus] sit interf. *codd.*, *Cl.* — **23.** praepositus quaestioni] praep. est quaest. *Cl.* (*Orelli*). — **27.** difficile id] *om.* id *Cl.* — *ibid.* quae illo ipso die habita est] *om. Cl.* (*Bake*). — **35.** materiam] materiem H *Cl.* — *ibid.* ille erat ut] illi e. ut *Cl.* — *ibid.* reus enim... vixit] *om. Cl.* (*Bake*). — **36.** et egentium civium] *om.* civium *Cl.* — **37.** istam Appiam] viam Appiam *Cl.* (ista viam Appiam H). — **39.** Romam concurrerent] Romam concurreret H *Cl.* — *ibid.* omnia tum denique] *om.* tum *Cl.* (*Madvig*). — **46.** omnes scilicet Lanuvini] *om. Cl.*, *Lambinus* (homines scilicet H). — *ibid.* quaesierit sane] *om.* sane H *Cl.* — *ibid.* meus amicus] am. meus H *Cl.* — **47.** cuius iam pridem... et Romae] *om.* H *Cl.* — *ibid.* hi qui Clodium... rediturum] *om. Cl.* — **49.** atque ut illi] atqui u. i. *Asconius*, *Cl.* — **52.** denuntiatam Miloni] Mil. den. H *Cl.* — *ibid.* reditus illius] reditum il. H *Cl.* — *ibid.* Roma exiturum] *om.* Roma *Cl.* (Romam *codd.*). — **53.** versabantur] versabatur *Cl. et Klotz.* — *ibid.* putarat] putabat H *Cl.* — **54.** cogitaret mali] mali cog. H *Cl.* — **56.** semper ille] s. ipse *Cl. et Reid.* — *ibid.* se perire] se interire H *Cl.* — **57.** tortore] terrore H *Cl.* — **58.** omnia semper] s. o. H *Cl.* — **59.** de servis... in Clodium] *om. Cl.* (*Heumann*). — *ibid.* de incestu] incesti H. — *ibid.* indignum esse] *om.* esse H *Cl.* — **60.** hi centum] hic centum *Cl.* 1900. — **63.** vobis haec] nobis haec

Cl. 1900. — **64.** quae quemvis... conscientia] quae quamvis... conscientiam H *Cl.* — **65.** fuit audiendus] *om.* fuit *Cl.* (fuerit *codd.*). — **66.** falsa] false H *Cl.* — *ibid.* insidiose] invidiose *Cl.* — **67.** verum tamen si] non tamen si *Cl.* — **68.** ne iste haud] ne ipse h. *Cl.* — **75.** ausus est] ausum esse *Cl.* (ausum esset H). — *ibid.* et limine] et lumine H *Cl.* — **77.** in civitate] *om. Cl.* — **78.** hoc ipso summo] *om.* ipso H *Cl.* — *ibid.* cupiditatibus fractis] cup. confractis H *Cl.* — *ibid.* quis est igitur] q. i. e. H *Cl.* — *ibid.* perpetuae possessionis] p. possessiones HTE *Cl.* — *ibid.* nempe haec... P. Clodi] *om. Cl.* — **79.** ut ea cernimus quae videmus] ut ea cernamus quae non vid. H *Cl.* — *ibid.* si possim] si possimus H *Cl.* — *ibid.* lata lex numquam esset] ista lex n. l. e. H *Cl.* — **80.** aliis in urbibus] in a. u. H *Cl.* — *ibid.* fecisse se] se f. H *Cl.* — *ibid.* quod esset ei] *om.* ei H *Cl.* — *ibid.* verum etiam praedicandum] sed etiam vere praed. H *Cl.* — **81.** vestri ordinis defensorem] *om.* ordinis H *Cl. et Baiter.* — *ibid.* in ea confessione] in tali conf. H *Cl.* — **82.** nostra futura esset] f. e. n. H *Cl.* — *ibid.* mihi ipsi tribuenda] m. tr. i. H *Cl.* — **83.** numenve] numenque H *Cl.* — **84.** ea vis igitur ipsa] *om.* ipsa H *Cl.* — **85.** vestrae tum arae, vestrae religiones] *om.* arae vestrae H *Cl.* — **88.** quasi devinctum] sibi dev. *Cl. et Lambinus.* — **89.** quae est inventa... Clodianis] *om. Cl.* (*Bake*). — **90.** qui mortuus uno] cui mortuo unus *Cl.* — *ibid.* duce] *om. Cl.* — **91.** cucurrerunt] concurrerunt *Cl.* — *ibid.* volitarunt] volitaverunt *Cl.* — *ibid.* et in suscepta] *om.* et H *Cl.* — *ibid.* et auctoritati] *om.* et *Cl.* — *ibid.* et incredibili] *om.* et H *Cl.* — **94.** mihi suscepti] mei suscepti H *Cl.* — **95.** hoc eodem] hoc eodem illo H *Cl.* — *ibid.* fortuna dederit] fortuna ceperit H *Cl.* (fortunae H). — **98.** semper habitabit] s. hic hab. H *Cl.* — **99.** animo es] an. sis H *Cl.* — *ibid.* etsi quis] tametsi quis H *Cl.* — *ibid.* quae si vos cepit oblivio] quod si vos cepit obl. mei *Cl.* (quae... mei H). — *ibid.* meo capite] in m. c. H *Cl.* — **101.** non movetur] non commovetur H *Cl.* — *ibid.* vos in viri et in civis] vos inquam in civis H *Cl.* — **103.** in me meosque] mihi meisque H *Cl.* — **105.** loqui possum] l. possumus H *Cl.* — *ibid.* probabit] comprobabit *Cl.* (comprobavit H).

Quibus in locis, cum Harleiani ms. lectionem seu Clarkii aliorumve coniecturam reicerem, lectionem meam reliquorum mss. praecipue vero Erfurtensis et Tegernseensis testimonio et auctoritate probavi. Harum autem variantium lectionum ple-

niorem rationem habes, benigne lector, in Critica mea Appendice, addita conlatione Baiteriani et Muelleriani textus necnon Lipsiensis illius criticae editionis quam A. Klotz nuperrime protulit (a. 1915).

Praecipuorum etiam Milonianae codicum, quos supra memoravi, quorum mutuam rationem breviter descriptam invenies in Clarkii *Anecdoto* (p. XLI), notitiam praemisi Criticae eidem Appendici, aetate et loco diligenter unicuique ms. adsignatis. De ceteris vero codd. recentioribus, maxima ex parte italicis, quos Clark *deteriores* appellat (ed. 1895, p. XXXII sqq.), cum parum ad textum critice excutiendum conferant, nihil addam; plura autem de illis scire cupientem mittam ad Praefationem Milonianae quam Clark Oxoniensi supra laudatae recensioni praemisit (1).

2. De lacunis Milonianae; de causa Milonis; de orationis partitione et duplici eiusdem Tulliana editione.

Pauca sunt hic de Milonianae lacunis adnotanda. Nam Am. Peyron, cum reliquias Milonianae in foliis Taurinensis seu Bobiensis Palimpsesti deprehendisset, earumque ope lacunam § 34 ostendisset atque sanasset, alteram lacunam exstare putavit inter verba § 33 *deferre posses* — *et aspexit*, et hanc quidem implere conatus est, peracute sane, sed mea et aliorum sententia haud satis verisimiliter. Re vera lacunam exstare in mss. ante verba *P. Clodi praeturam* § 34 eamque Palimpsesti illius ope sanatam esse nunc pro certo constat; verba autem e Palimpsesto restituta haec sunt: <*Audistis, iudices, quantum Clodi inter*> *fuerit occidi Milonem: convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? quid erat cur Milo non dicam admitteret, sed optaret?* « *Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius* ». *At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec*

(1) Ex his recentioribus ac deterioribus mss. sunt omnes fere Lagomarsiniani codices, quorum qui numero est XLIII tantum et secunda manus codicum VI, XIII et XVIII ex sententia Peyroni (op. cit. p. 240 ss.) aliquam praebent auctoritatem. Attamen in mea *Critica Appendice* ad Milonianam lectiones interdum adieci quorundam recentiorum mss. ex collatione praesertim Clarkii (δ); hae vero lectiones cum T semper fere concinunt.

me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum inpendentium timor. Quis enim erat civium qui sibi solutam; quorum ea quae initio parenthesibus occluduntur supplevit Peyron recentioresque editores probaverunt. At de altera lacuna ab eodem Peyrono designata, aliter existimandum est. Quamvis enim inter verba *deferre posses — et aspexit* textus concinnitas et sententiarum ordo perturbari videatur, veluti si quid e textu exciderit, nemo profecto probabit restitutionem quam Peyron in sua Stuttgardtiana editione proposuit (1). Nam cum ipsi omnino persuasum esset hoc loco textum hiare, diutius inquirenti quo modo hunc hiatum expleret, visum est tandem huc adferenda esse bina fragmenta, alterum ex Quintiliano, alterum vero ex enarratione Scholiastae Bobiensis; sunt autem haec: Quintil. IX, 2, 54 (exemplum schematis reticentiae): *an huius ille legis quam Clodius a se inventam gloriatur mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de nostrum omnium — non audeo totum dicere.* Schol. Bob. (ad orat. *de aere alieno Mil.*): *de nostrum omnium — non audeo totum dicere. Videte quid exitii lex habitura fuerit cuius periculosa etiam reprehensio est.* Haec igitur duo commata, quae antea in unum conglutinarat Garatonius, ad Milonianam nostram pertinere censuit Peyron eaque in mss. omnibus intercidisse, reponendaque esse inter verba *deferre posses — et aspexit,* aliquot suppletis, quae ipse ex coniectura, mira quadam eruditione deprompsit. At cum rerum sententiarumque ordo, his fragmentis interpositis nihilo aptius sibi cohaereat, immo eo magis perturbari videatur, huiuscemodi restitutio (quae enim Peyron supplenda coniecit nullo prorsus testimonio firmantur) est tuto reicienda. Ceterum, lacunae vestigium quod Peyron ostendere conatus est in hoc Milonianae loco non satis patebit ea animadvertenti quae de hoc ipso loco monet Quintilianus IX, 2, 56, qui de schematibus disserens verba *et aspexit... minabatur* adfert veluti exemplum digressionis; ex quo facile patet sententiarum nexum ibi rhetorico more et oratoris arte digrediendi causa interruptum fuisse.

---

(1) V. in op. laud. p. 218-245: de lacunis orationis pro T. A. Milone.

***

Ad causam Milonis quae spectant, omnia copiose pertractantur in argumento Asconi Pediani, quod huic editioni addidi; satis erit hic memorasse T. Annium Milonem crimine arcessitum fuisse internecionis P. Clodi, quae facta est ante diem xiii Kal. Febr. a. 52 a. Chr. n. in Appia via ad Bovillas, fortuito, ut ait Asconius, occurrentibus Milone et Clodio et utriusque servorum coetibus. Ibi, cum diu antea inimicitiae inter eos fuissent, Clodiusque Miloni consulatum eo anno petenti acerrime obstaret, rixa inter servos utriusque in occursu oborta, Clodius vulneratus est, deinde a servis Milonis, ipso domino adsentiente immo et iubente, est interfectus. Cum interim, Romam perlato eius cadavere, tumultus magni fierent, ita ut populus, ad invidiam Milonis incitatus, curiam ipsam cum Clodi cadavere combureret domumque Milonis armis peteret, Cn. Pompeius consul sine collega creatus, legibus duabus de vi et de ambitu promulgatis, caedem Clodi iudicari iussit, magna militum manu ad forum conlecta, ne Clodianae factiones turbas moverent remque forensem perturbarent. Itaque Cicero, ob Clodi interfecti inimicitiam, sedulo defendendum Milonem suscepit; at ipso loqui incipiente, Clodiana multitudo adclamare coepit; ipse autem sive his clamoribus sive militum forum constipantium multitudine territus, non ea qua solitus erat constantia causam egisse dicitur. Igitur Milo damnatus Massiliamque in exsilium profectus est.

Orationem vero quam pro Milone habemus fuisse postea conscriptam auctores sunt antiqui, quorum testimonia vide infra. Et sane oratio quam Tullius in foro habuit, a tachygraphis excepta innotuit quidem antiquis teste Asconio, at postea interiit praeter parvas illas reliquias a Quintiliano IX, 2, 56 et a Schol. Bob. (v. supra p. xii) servatas, quas Peyron quidem ad nostram, ut supra enarravi, recentiores contra (Rau et Gaumitz) ad Milonianam illam priorem pertinere putarunt.

***

De partitione oratoria Milonianae haec potissimum sunt animadvertenda: status causae, ut monet Asconius, ea ratione adsumitur ut, confesso crimine, iure id esse patratum demons-

tretur. Itaque tota oratio Tulliana eo spectat ut Clodium Miloni insidias fecisse pateat. Sic autem eius rhetoricae, quae dicuntur, partes distribuuntur:

a) Exordium § 1-5.

b) Propositio 6.

c) Praeiudicia (I: non semper homicidium crimen esse 7-11. II: Senatum et Cn. Pompeium caedem Clodianam pertractandam non condemnandam decrevisse 12-23).

d) Narratio 24-29.

e) Probatio (I: *pars absoluta:* Clodius Miloni insidias ad eum interficiendum parabat, ideo Milo Clodium iure necavit 30-72. II: *pars adsumptiva seu* κατὰ ἀντίστασιν: Mors Clodi rei publicae emolumento fuit 72-91).

f) Epilogus 92-105.

Augustae Taurinorum, Id. Apr. anni MCMXVII.

Dr. Sixtus Colombo.

ARGUMENTUM SCHOLIASTAE BOBIENSIS.

[*Scholia Bobiensia ad Milonianam primum edidit* Angelus Mai *Romae a.* 1828 *ex reliquiis vetustissimi cuiusdam cod. palimpsesti, quondam Bobiensis. Ipse dedi ex edit. quam curavit* A. Clark (*Pro Mil.* 1895, *p.* 119 *sqq.*)].

... cho esset utrimque inter servos oborta iurgiosa certatio, et ad gladios usque processum; ut metu peragitatus ad Bovillam in cauponulam quandam P. Clodius fugiens concederet; quem secuti non sua sponte, ut in hac defensione Tullius loquitur pro sui offici necessitate, sed iussu domini, qui hoc maxime praeoptaverat, servi Milonis interemerint. Post quod facinus perpetratum et nuntio Romam perlato, vehemens in Milonem invidia conmota est; adlato etiam cadavere nobilissimi senatoris et popularis viri. Post denique, iniecto in Curiam Hostiliam faces subiectae sunt ab turbulenta et sordida multitudine, cui vita P. Clodi nimium fructuosa in praeteritum fuerat et tunc mors acerba erat. Quibus turbis et seditionibus adversus Milonem flagrantibus, convocato senatu, decretum est caedem in Appia via contra rem p. esse conmissam. Cn. etiam Pompeius, qui tunc sine collega tertium consulatum gerebat, tulit legem, ut de eadem caede extra ordinem quaereretur. Ac primo quidem iudices consederunt in aede Saturni. Et cernendam causam pro debita necessitudine nec minus voto quo inimici sui interitum gratulabatur, Cicero suscepit. Sed quoniam et turbulenta res erat et confessa caedes et ad seditionem populus inflammatus et circumpositi iudicio milites, et non longe praesidens consul ipse Pompeius obnixe studens in damnationem Milonis, perferri defensio ista non potuit: nam metu consternatus et ipse Tullius pedem rettulit; et exsistit alius praeterea liber actorum pro Milone, in quo omnia interrupta et inpolita et rudia, plena denique maximi terroris agnoscas. Sane orationem postea legitimo opere et maiore cura, utpote iam confirmatus animo et in securitate, conscripsit. Sed enim cum ratio defensionis huius ordinaretur, quonam modo et secundum quem potissimum statum agi pro Milone oporteret, M. Brutus existimavit κατὰ ἀντίστασιν pro eo esse dicendum, quae a nobis nominatur qualitas conpensativa.

Hoc enimvero Ciceroni visum est parum salubre, nam maluit... specie, id est rela... (*Cetera desunt in ms. Secuntur fragmenta enarrationis*).

ARGUMENTUM SCHOLIASTAE GRONOVIANI.

[*Scholia anonyma quae Gronoviana appellantur, primus edidit* IACOBUS GRONOVIUS *in sua M. Tulli opp. editione quae prodiit Lugduni Batavorum apud Petrum Van der Aa, anno* 1692. *Vossianus vero codex ex quo Io. Franc. Gronovius, Iac. Gronovi pater, ea descripserat, fuit olim apud P. Pithoeum, qui in primā cod. pagina haec adnotaverat: « Veteris grammatici in aliquot M. Tullii orationes fragmenta. Hieronymus Apol. I adv. Ruf.: — Puto quod puer legens Aspri in Virgilium et Sallustium commentarios, Vulcatii in orationes Ciceronis, Victorini in dialogos eius et in Terentii Comoedias, praeceptoris mei Donati aeque in Virgilium etc. — An Vulcatii Gallicani, cuius exstant aliquot imperatorum vitae? ». Paulo post Gronovianam editionem, I. G. Graevius, cum a Vossio eundem codicem describendum accepisset, Scholia haec iterum vulgavit in sua Amstelodamiana M. Tulli editione* (1684-1699). *Nuperrime vero ea edidit, cum Asconianis et Bobiensibus,* TH. STANGL (*Lipsiae, Freytag et Vindobonae, Tempsky,* 1912). *Textum huius argumenti deprompsi ex edit. Orelliana conlatis recentioribus.*]

Quodam tempore Clodius de uxore Caesaris incestas amoris traxerat flammas. In templo Bonae Deae habitu muliebri cum uxore Caesaris inventus est. Conscientia sceleris fugit Interamnam. Cicero eum vidit fugientem, et contra eum, dum accusaretur Clodius, testimonium dixit. Hinc primo inimicitiae ortae sunt inter Ciceronem et Clodium. Dehinc post, dum liberaret Cicero rem publicam a conspiratione civium, dum aliquos occidisset, invidiam passus a Clodio tribuno plebis qui de patricia familia in plebem iam (*ita cod.*, plebeiam *Or.*) transierat. Ciceronem in exsilium misit. Postea Milo amicus Ciceronis tribunus plebis de exsilio Ciceronem revocavit. Quodam tempore petebant consulatum Hypsaeus, Scipio et Milo. Clodius contra Milonem fuit et obstitit ne peteret consulatum. Interea Milo factus est dictator Lanuvi, ut sacrificium faceret Iunoni Sospitae et flamines procrearet. Clodius, cum hoc audisset, Lanuvium proditurum Mi-

lonem, processit ante fundum suum ut insidias in Albano conlocaret. Milo autem profectus fuerat cum uxore et ancillis. Occurrit ei Clodius in via, coepit uxorem eius iniuriis provocare. Pugna inter eos conmissa, occisus est Clodius. Postea corpus ipsius Cloelius et Plancus ad urbem adduxerunt. Triduo ad invidiam Milonis cadaver iacuit. Deinde lata fuerat lex, ut servi Milonis in caput domini torquerentur. Hoc Milo videns, ne servi eius crimen confiterentur ab ipso Clodium occisum, eos manumisit, ut iam liberi torqueri non possent. Deinde Pompeius iusserat ut de morte Clodi extra ordinem quaereretur, hoc est eo tempore quo iudicia silebant. Deinde quoniam viderat et reum et amicum Caesaris, armatis cinxit ipsum iudicium, ne ullo modo evadere posset. Status in hac oratione est relativus, hoc est « feci, sed meruit »; hoc est « insidiantem occidi ». Genus causae admirabile ex eo quod armatis circum datis Milo obsidebatur. (*Sequitur fragmentum enarrationis, quae paene tota interiit*).

ARGUMENTUM ASCONI PEDIANI AD MILONIANAM.

[*Scholia Asconiana ad V Tulli orationes* (*contra L. Pisonem — pro Scauro — pro Milone — pro Cornelio — in toga candida*) *detecta sunt a* Fr. Poggio *a.* 1416 *in quodam codice Sangallensi nunc deperdito. De Asconio Pediano rhetore* (*Patavii, uti videtur, orto, cfr.* Schanz, R. L.[3], 1913, II, 2, *p.* 436) *haec scribit Hieronymus in* Chron. *ad a. p. Chr. n.* 76: « *Q. Asconius Pedianus scriptor historicus clarus habetur, qui* LXXIII *aetatis suae anno captus luminibus* XII *postea annis in summo omnium honore consenescit* ». *At vero Asconium Commentaria sua Tulliana scripsisse intra a.* 54 *et* 57 *p. Chr. n. pro certo est habendum* (*cfr.* Schanz, *ibid.*). *Textum dedi ex edit.* Kiessling-Schoell, *conlatis recentioribus.*]

Hanc *orationem* dixit Cn. Pompeio III cos. a. d. VI Id. April. Quod iudicium cum ageretur, exercitum in foro et in omnibus templis, quae circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse, non tantum ex oratione et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur de optimo genere oratorum.

Argumentum hoc est:

T. Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio
consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed
etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae
erant inimicitiae, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus in
reducendoque eo enixe operam tr. pl. dederat, et P. Clodius
restituto quoque Ciceroni erat infestissimus ideoque summe stu-
debat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se
32 Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnaverant, et
erant uterque audacia pares, sed Milo pro melioribus partibus
stabat. Praeterea in eundem annum consulatum Milo, Clodius
praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intel-
legebat. Deinde cum diu tracta essent comitia consularia per-
ficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non
possent, et ob id mense Ianuario nulli dum neque consules neque
praetores essent trahereturque dies eodem quo antea modo, dum
Milo quam primum comitia confici vellet confideretque cum bo-
norum studiis, quod obsistebat Clodio, tum etiam populo propter
effusas largitiones inpensasque ludorum scaenicorum ac gladia-
torii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum
Cicero significat; conpetitores eius trahere vellent ideoque Pom-
peius, gener Scipionis, et T. Munatius tribunus pl. referri ad
senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non
essent passi, cum interregem prodere stata res esset: a. d. XIII
Kal. Febr. (acta etenim magis sequenda et ipsam orationem,
quae actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIV Kal.
Febr. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ubi tum
dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die.
Occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, re-
diens ab Aricia, prope eum locum, in quo Bonae Deae sacellum
est; erat autem adlocutus decuriones Aricinorum. Vehebatur
Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut illo tempore mos
33 erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. Erant cum
Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus
unus, C. Causinius Schola, duo de plebe noti homines, P. Pom-
ponius *et C. Clodius.* Milo raeda vehebatur cum uxore Fausta,
filia L. Sullae dictatoris, et M. Fusio, familiare suo. Seque-
batur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores

quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. Ii in ultimo agmine tardius euntes cum servis P. Clodi rixam conmiserunt. Ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, umerum eius Birria rumpia traiecit. Inde cum orta esset pugna, plures Miloniani adcurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam *in* Bovillano delatus est. Milo ut cognovit vulneratum Clodium, cum sibi periculosius illud, etiam vivo eo, futurum intellegeret, occiso autem magnum solacium esset habiturus, etiam si subeunda esset poena, exturbari taberna iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Saufeius. Atque ita Clodius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver eius, in via relictum, quia servi Clodi aut occisi erant aut graviter saucii latebant, Sex. Teidius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit; ipse rursus eodem, unde erat egressus, *se* recepit. Perlatum est corpus Clodi ante primam noctis horam, infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodi Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera eius ostendebat. Maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluxit, conpluresque noti homines visi sunt. Erat domus Clodi ante paucos menses empta de M. Scauro in Palatio. Eodem *T.* Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni 34
pl. adcurrerunt, eisque hortantibus vulgus inperitum corpus nudum ac calcatum, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui conpetitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex. Clodio scriba, corpus P. Clodi in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum; quo igne et ipsa quoque curia flagravit et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. Domus quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit, sed inde sagittis repulsa est. Tum fasces ex luco Libitinae raptos adtulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompei clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis moverat quam interfectio Clodi. Itaque Milo, quem opinio fuerat

ivisse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihil deterritus (*nihilo deterius* cod.) consulatum; aperte quoque tributim in singulos *singula* milia assium dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius tribunus pl. atque ipse etiam causam eius egit ad populum. Dicebat uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

35 Fiebant interea alii ex aliis interreges, quia comitia consularia propter eosdem candidatorum tumultus et easdem manus armatas haberi non poterant. Itaque primo factum erat S. C., ut interrex et tribuni pl. et Cn. Pompeius, qui pro cos. ad urbem erat, viderent, ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui cum summa celeritate praesidium conparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius exhibendam duo adulescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui *filii* erant C. Claudi, qui frater fuerat Clodi, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore patre, persequebantur. Easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodi quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius, familiam Hypsaei et Q. Pompei postulavit... Adfuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Verba pauca Q. Hortensius *fecit* dixitque liberos esse eos, qui pro servis postularentur; nam post recentem caedem manu miserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. Haec agebantur mense intercalari.
36 Post diem tricesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Caepionem conquestus est de caede P. Clodi: falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet et Clodium Aricinos decuriones adloquendi gratia abisse, profectum cum sex ac viginti servis; Milonem subito post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC armatis obviam ei contendisse et supra Bovillas inopinantem *in* itinere adgressum; ibi P. Clodium tribus vulneribus acceptis Bovillas perlatum; tabernam, in quam perfugerat, expugnatam a Milone; semianimem Clodium extractum..... in via Appia occisum esse, anulumque eius ei morienti extractum; deinde Milonem, cum sciret in Albano parvulum filium Clodi, venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecarent; vilicum et duos praeterea

servos iugulasse; ex servis Clodi, qui dominum defenderant, undecim esse interfectos, Milonis duos solos saucios factos esse; ob quae Milonem postero die XII servos, qui maxime operam navassent, manu misisse populoque tributim singula milia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, qui Hypsaeo summe studebat, quod fuerat eius
quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur; 37
Pompeium respondisse nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem aut consilio aut sententia interpellaturum. Deinde *per* C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

Inter haec cum crebresceret rumor Cn. *Pompeium* creari dictatorem oportere neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est optimatibus tutius esse eum consulem sine conlega creari, et cum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam S. C., Pompeius ab interrege Serv. Sulpicio V Kal. Mart. mense intercalario consul creatus est statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit; duas ex S. C. promulgavit, alteram de vi, qua nominatim caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam conprehendit, alteram de ambitu, poena graviore et forma iudiciorum breviore: utraque enim lex prius testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et a reo perorari iubebat, ita ut duae horae accusatori, tres reo darentur. His legibus obsistere M. Caelius tr. pl. studiosissimus Milonis conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari. Et cum pertinacius leges Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, se armis rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat; plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret
timere se adventum Milonis. Dein proximo senatu P. Cornificius 38
ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur adligatum dixerat; postulaverat, ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam levarat; tum M. Cicero exclamaverat omnia illi similia crimina esse, quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde *T.* Munatius Plancus tribunus pl. produxerat in contionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi, *qui* se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et ob id cum proclamassent, abreptos et perductos in villam Milonis per duos menses praeclusos fuisse; eaque res, seu vera seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat. Itemque Munatius et Pompeius tribuni pl. in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam, Milonis servum, caedes facientem deprehendisset. Ille dormientem in taberna pro fugitivo prehensum et ad se perductum esse responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. Sed postera die Caelius tribunus pl. et *Q.* Manilius Cumanus conlega eius ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderant. Haec, etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita conpereram, putavi exponenda. Inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et T. Munatius Plancus tribuni pl. inimicissimas contiones de Milone habebant, invidiosas etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet, eratque
39 maxima pars multitudinis [populi] infensa non solum Miloni, sed etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea Pompeius et Sallustius in suspicione fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit; *Cn.* Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem eius conparari vim vociferatus; Pompeiusque ob ea saepius querebatur sibi quoque fieri insidias, et id palam, ac maiore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat, postea quam Q. Pompeius idem minitatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompei suspicionibus, non periculo futurum, ut sibi dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, cum posset omne periculum suum et offensionem inimicae sibi multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompei animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompeia, in qua id quoque scriptum erat, ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habita, creatusque est L. Domitius Ahenobarbus quaesitor. Album quoque iudicum, qui de ea re iudi-

carent, Pompeius tale proposuit, ut numquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus *est* a duobus Appiis Claudiis adulescentibus iisdem, a quibus antea familia eius fuerat postu- 40
lata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis, et praeterea a C. *A*teio et L. Cornificio, de sodaliciis etiam a P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodaliciis et de ambitu ea spe, *quod* primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea responsurum.

Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaesitore A. Torquato, atque ambo quaesitores, Torquatus et Domitius, prid. Non. April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domiti tribunal venit, ad Torquati amicos misit; ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi iudicium esset perfectum. Apud Domitium autem quaesitorem maior Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV et L, et cum ille negaret eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum suorum numero accusator, quot vellet, ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat ut, prius quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices consignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein rursus postera die sortitio iudicum fieret unius et LXXX; qui numerus cum sorte obtigisset, ei protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, resque eodem die illo iudicaretur, prius autem quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus. 41

Primo die datus erat in Milonem testis *C.* Causinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus esset, dixit atrocitatemque rei factae quam maxime potuit auxit. Quem cum interrogare..... Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium inploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium perturbatusque erat eodem illo clamore; itaque Domitio promisit se postero die cum prae-

sidio descensurum, idque fecit. Qua re territi Clodiani silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus *et* Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de eis, quae ibi facta erant, coponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodi in publicum extractum esse. Virgines quoque Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testimonium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodi, et uxor Fulvia et fletu suo magnopere eos, qui adsistebant, conmoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio, T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elabi Milonem non pateretur iudiciumque et dolorem suum ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit iudici summus a. d. VI Id. Aprilis, clausae fuerunt tota urbe tabernae, praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit, ipse pro aerario ut pridie consedit saeptus delecta manu militum.
42 Sortitio deinde iudicum a primo die facta est; post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere Appius maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit his unus M. Cicero; et, cum quibusdam placuisset ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse (quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione quam pro Milone conposuit et edidit, quasi egisset), Ciceroni id non placuit, quasi, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque, cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixa conmissa fuerat), Cicero adprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum et forte occurrisse et ex rixa servorum ad caedem perventum. Notum tamen erat utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et, sicut suspectum Milonem maior quam Clodi familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero cum inciperet dicere, exceptus *est* adclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio. Scripsit

vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

Post enarrationem haec habentur:

Peracta utrimque causa, singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites *et* tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. Senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI, equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV, tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. Videbantur non ignorasse iudices, inscio Milone, initio vulneratum esse Clodium, sed conpererant, postquam vulneratus esset, iussu Milonis occisum. Fuerunt qui crederent M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam et bene cum re publica actum esse morte P. Clodi non dissimulaverat et studebat in petitione consulatus Miloni et reo adfuerat; nominaverat quoque eum Cicero praesentem et testatus erat audisse eum a M. Favonio ante diem
tertium, quam facta caedes erat, Clodium dixisse periturum esse 54
eo triduo Milonem..... Sed Milonis quoque notam audaciam *removeri* a re publica utile visum est. Scire t*amen* ne*mo* umquam potuit, utram sententiam *tulisset.* Damnatum autem opera maxime Appi *Claudi* pronuntiatum est. Milo postero die *nova lege* factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. Illa quoque lege accusator fuit eius Appius Claudius et, cum ei praemium lege daretur, negavit se eo uti. Subscripserunt ei *in* ambitus iudicio P. Valerius Leo et Cn. Domitius Cn. f. Post paucos dies quoque Milo apud M. Favonium quaesitorem de sodaliciis damnatus est accusante P. Fulvio Nerato, cui e lege praemium datum est. Deinde apud L. Fabium quaesitorem iterum absens damnatus est de vi. Accusavit L. Cornificius et Q. Patulcius. Milo in exsilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona eius propter aeris alieni magnitudinem semuncia venierunt.

Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius M. f., qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo. Accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius C. f., C. Valerius; defenderunt M. Cicero, M. Caelius obtinueruntque, ut una sententia absolveretur. Condemnaverunt senatores X, absolverunt VIII; condemnaverunt equites Romani IX, absolverunt VIII. Sed ex tribunis aerariis X absolverunt, VI dam-

naverunt, manifestumque odium Clodi saluti Saufeio fuit, cum eius vel peior causa quam Milonis fuisset, quod aperte dux fuerat expugnandae tabernae. Repetitus deinde post paucos dies apud *C.* Considium quaesitorem est lege Plautia de vi subscriptione ea, quod loca *publica* occupasset et cum telo fuisset; nam *dux fuerat* operarum Milonis. Accusaverunt C. Fidius, Cn. Aponius Cn. f., M. Seius, ... Sex. f.; defenderunt M. Cicero, *M.* Terentius Varro Gibba. Absolutus *est sententiis* plenius quam prius; graves habuit XIX, absolutorias duas et XXX, sed e contrario hoc ac priore iudicio accidit; equites enim ac senatores eum absolverunt, tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodi in curiam inlatum fuit, accusantibus C. Caesennio Philone, M. Alfidio, defendente T. Flacconio, magno consensu damnatus est sententiis sex et XL; absolutorias quinque omnino habuit, duas senatorum, tres equitum.

Multi praeterea et praesentes et, cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum.

MONITUM.

Hoc lectores monitos volumus, nos eas scribendi rationes accepisse, quae Ciceroni maxime convenirent; ipse enim cum ad ἀνωμαλίαν, quam inaequabilitatem vocat Varro (LL. 9, 1), proclivior esset, analogiae tamen interdum se esse sectatorem professus est (cfr. Brut. 258). Genetivum nominum in *-ius* (vel *-ium*) exeuntium in *-i*, non in *-ii* fecimus desinentem, velut *Clodi, Anni;* id quod popularis consuetudinis, i. e. anomaliae amatores fecisse consentaneum est: qua de re vide quae adtulit Laurentius Dalmasso (in *Bollettino di Filol. class.* XXIII, p. 124), itemque quae Remigius Sabbadini addidit (*ibidem,* XXIII, p. 172).

PRO T. ANNIO MILONE

ORATIO AD IUDICES

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo 1 1
viro dicere incipientem timere minimeque deceat,
cum T. Annius ipse magis de rei publicae salute quam
de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi
magnitudinem adferre non posse, tamen haec novi
iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque
inciderunt, veterem consuetudinem fori et pristinum
morem iudiciorum requirunt. Non enim corona con- 2
sessus vester cinctus est, ut solebat, non usitata fre-
quentia stipati sumus, non illa praesidia, quae pro
templis omnibus cernitis, etsi contra vim conlocata
sunt, non adferunt tamen oratori terroris aliquid, ut
in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus
et necessariis saepti sumus, tamen ne non timere
quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita
Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec enim
inter tantam vim armorum existimarem esse orationi
locum; sed me recreat et reficit Cn. Pompei, sapien-
tissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec
iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis
iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere,

nec sapientiae temeritatem concitatae multitudinis
3 auctoritate publica armare. Quam ob rem illa arma,
centuriones, cohortes non periculum nobis, sed prae-
sidium denuntiant, neque solum ut quieto, sed etiam
ut magno animo simus hortantur nec auxilium modo
defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur.
Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium,
tota nostra est; neque eorum quisquam, quos undique
intuentes, unde aliqua fori pars adspici potest, et
huius exitum iudici exspectantes videtis, non cum
virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de
2 patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum
genus est adversum infestumque nobis, eorum, quos
P. Clodi furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis
publicis pavit; qui hesterna etiam contione incitati
sunt, ut vobis voce praeirent, quid iudicaretis. Quo-
rum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debebit,
ut eum civem retineatis, qui semper genus illud ho-
minum clamoresque maximos prae vestra salute ne-
4 glexit. Quam ob rem adeste animis, iudices, et ti-
morem, si quem habetis, deponite. Nam, si umquam
de bonis et fortibus viris, si umquam de bene me-
ritis civibus potestas vobis iudicandi fuit, si denique
umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris
datus est, ut sua studia erga fortes et bonos cives,
quae vultu et verbis saepe significassent, re et sen-
tentiis declararent, hoc profecto tempore eam po-
testatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum
nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus,
semper miseri lugeamus, an diu vexati a perdi-
tissimis civibus aliquando per vos ac per vestram
5 fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim
nobis duobus, iudices, laboriosius, quid magis sollici-

tum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra inprobos senserat, in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros in-
fringendam. Quamquam in hac causa, iudices, 6
T. Anni tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio esse factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, quia mors P. Clodi salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati adsignetis. Sin illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc nobis saltem ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque ut inpune liceat defendere.

Sed antequam ad eam orationem venio, quae est 3
propria vestrae quaestionis, videntur ea mihi esse 7
refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in contione ab inprobis et paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato rem plane, quae veniat in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de

capite vidit M. Horati, fortissimi viri, qui nondum
libera civitate tamen populi Romani comitiis libe-
ratus est, cum sua manu sororem esse interfectam
8 fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum
de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino
esse factum, aut recte et iure factum esse defendi?
Nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse,
qui cum a C. Carbone tribuno pl. seditiose in contione
interrogaretur, quid de Ti. Gracchi morte sentiret,
responderit iure caesum videri. Neque enim posset
aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius
aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius
haberi, si sceleratos cives interfici nefas esset. Itaque
hoc, iudices, non sine causa etiam fictis fabulis doc-
tissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui
patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis
hominum sententiis non solum divina, sed etiam sa-
9 pientissimae deae sententia liberatum. Quod si duo-
decim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diur-
num autem, si se telo defenderet, interfici inpune
voluerunt, quis est, qui, quoquo modo quis interfectus
sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium
nobis ad hominem occidendum ab ipsis porrigi legibus?
4 Atqui, si tempus est ullum iure hominis necandi, quae
multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum
etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur.
Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in
exercitu C. Mari, propinquus eius imperatoris, inter-
fectus ab eo est, cui vim adferebat. Facere enim pro-
bus adulescens periculose quam perpeti turpiter ma-
luit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum
10 periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae
potest inferri iniusta nex? Quid comitatus nostri,

quid gladii volunt? quos habere certe non liceret,
si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur haec, iudices,
non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, acce-
pimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus,
hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti,
non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in
aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut
inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset
expediendae salutis. Silent enim leges inter arma nec 11
se exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit, ante
iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda. Etsi
persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex
potestatem defendendi, quae non hominem occidi,
sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat,
ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui de-
fendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi
causa habuisse telum iudicaretur. Quapropter hoc
maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin pro-
baturus sim vobis defensionem meam, si id memi-
neritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem in-
terfici iure posse.

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime 5 12
dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est,
senatum iudicasse contra rem publicam esse factam.
Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed
etiam studiis conprobavit. Quotiens enim est illa
causa a nobis acta in senatu! quibus adsensionibus
universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! Quando
enim frequentissimo senatu quattuor aut summum
quinque sunt inventi, qui Milonis causam non pro-
barent? Declarant huius ambusti tribuni pl. illae
intermortuae contiones, quibus cotidie meam poten-
tiam invidiose criminabatur, cum diceret senatum

non, quod sentiret, sed, quod ego vellem, decernere.
Quae quidem si potentia est appellanda potius quam
propter magna in rem publicam merita mediocris
in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos
labores meos non nulla apud bonos gratia, appelletur
ita sane, dum modo ea nos utamur pro salute bono-
13 rum contra amentiam perditorum. Hanc vero quae-
stionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus
constituendam putavit; erant enim leges, erant quae-
stiones vel de caede vel de vi, nec tantum maerorem
ac luctum senatui mors P. Clodi adferebat, ut nova
quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto
stupro iudicium decernendi senatui potestas esset
erepta, de eius interitu quis potest credere senatum
iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur
incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi,
caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus
factam esse decrevit? Quia nulla vis umquam est
in libera civitate suscepta inter cives non contra rem
14 publicam. Non enim est ulla defensio contra vim
umquam optanda, sed non numquam est necessaria;
nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus,
aut ille, quo Gaius, aut arma Saturnini, non, etiam
si e re publica oppressa sunt, rem publicam tamen
6 vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum caedem
in via Appia factam esse constaret, non eum, qui
se defendisset, contra rem publicam fecisse; sed, cum
inessent in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi,
rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum
pl. senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam
quaestionem nullam haberemus; decernebat enim, ut
veteribus legibus tantum modo extra ordinem quae-
reretur. Divisa sententia est postulante nescio quo;

nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et 15
de causa iudicavit; tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat; a quo? at paret. Vidit igitur, etiam in confessione facti, iuris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri, neque quaeri umquam iussisset, nec vobis tam hanc salutarem in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam, qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Iam illud ipse dicet profecto, 7 16
quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit an tempori. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator atque illis quidem temporibus paene patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus pl. M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus est, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum fuisse in hac urbe a nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset inlata! Quis tum non ingemuit, quis non arsit dolore, quem inmortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem? Num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. Quid ita? quia non alio 17

facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum; mors quidem inlata per scelus isdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem quam si qui humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodi, quod is in monumentis maiorum suorum est interfectus; hoc enim ab istis saepe dicitur; proinde quasi Appius ille Caecus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi inpune
18 sui posteri latrocinarentur! Itaque in eadem ista Appia cum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium, occidisset, non fuit illud facinus puniendum (homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat); nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat! Quae, cruentata antea caede honesti atque innocentis viri, silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, postea quam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa conmemoro? Conprehensus est in templo Castoris servus P. Clodi, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum conlocarat; extorta est ei confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parietibus, non iure legum
19 iudiciorumque texit. Num quae rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro conlocatus atque in vestibulo ipso senatus, ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur salus civitatis, eo porro rei publicae tempore, quo si unus ille occidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi vero, quia perfecta res non est, non fuit punienda; proinde quasi exitus rerum, non

hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certe
nihilo minus. Quotiens ego ipse, iudices, ex P. Clodi 20
telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset?
Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pom- 8
peium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa; P. Clodi mortem aequo animo ferre nemo potest; luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est, squalent municipia, adflictantur coloniae, agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem
desiderant. Non fuit ea causa, iudices, profecto, non 21
fuit, cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam, sed homo sapiens atque alta et divina quadam mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium laetitia si etiam ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. Itaque delegit ex florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque vero, quod non nulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir iustissimus neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiam si cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis; ex quibus ille cum optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non

22 potuit legere non studiosos mei. Quod vero te,
L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit,
nihil quaesivit aliud nisi iustitiam, gravitatem, hu-
manitatem, fidem. Tulit ut consularem necesse esset;
credo, quod principum munus esse ducebat resistere
et levitati multitudinis et perditorum temeritati. Ex
consularibus te creavit potissimum; dederas enim,
quam contemneres populares insanias, iam ab ado-
lescentia documenta maxima.

9 Quam ob rem, iudices, ut aliquando ad causam
23 crimenque veniamus, si neque omnis confessio facti
est inusitata neque de causa nostra quicquam aliter,
ac nos vellemus, a senatu iudicatum est et lator ipse
legis, cum esset controversia nulla facti, iuris tamen
disceptationem esse voluit, et ei lecti iudices isque
praepositus quaestioni, qui haec iuste sapienterque
disceptet, reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere
aliud debeatis, nisi uter utri insidias fecerit. Quod
quo facilius argumentis perspicere possitis, rem ge-
stam vobis dum breviter expono, quaeso, diligenter
attendite.

24 P. Clodius cum statuisset omni scelere in praetura
vexare rem publicam videretque ita tracta esse co-
mitia anno superiore, ut non multos menses prae-
turam gerere posset, qui non honoris gradum spec-
taret ut ceteri, sed et L. Paulum conlegam effugere
vellet, singulari virtute civem, et annum integrum
ad dilacerandam rem publicam quaereret, subito re-
liquit annum suum seseque in proximum transtulit
non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod
ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est ad
evertendam rem publicam, plenum annum atque
25 integrum. Occurrebat ei mancam ac debilem prae-

turam futuram suam consule Milone; eum porro
summo consensu populi Romani consulem fieri vi-
debat. Contulit se ad eius conpetitores, sed ita, totam
ut petitionem ipse solus etiam invitis illis gubernaret,
tota ut comitia suis, ut dictitabat, umeris sustineret.
Convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam
dilectu perditissimorum civium conscribebat. Quanto
ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convale-
scebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus
fortissimum virum inimicissimum suum certissimum
consulem, idque intellexit non solum sermonibus,
sed etiam suffragiis populi Romani saepe esse de-
claratum, palam agere coepit et aperte dicere occi-
dendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus 26
silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat,
ex Appennino deduxerat, quos videbatis. Res erat
minime obscura. Etenim dictitabat palam consu-
latum Miloni eripi non posse, vitam posse. Signifi-
cavit hoc saepe in senatu, dixit in contione; quin
etiam *M.* Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo,
qua spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum
aut summum quadriduo esse periturum; quam vocem
eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit.
Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile 10
id scire) iter sollemne, legitimum, necessarium ante 27
diem XIII Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium
ad flaminem prodendum [quod erat dictator Lanuvi
Milo] Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante
suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insi-
dias conlocaret. Atque ita profectus est, ut contionem
turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae
illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi obire
facinoris locum tempusque voluisset, numquam re-

28 liquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die,
quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos
et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut
fit, conparat, conmoratus est, dein profectus id
temporis, cum iam Clodius, si quidem eo die Romam
venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius
expeditus, in equo, nulla raeda, nullis inpedimentis,
nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod
numquam fere, cum hic insidiator, qui iter illud ad
caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur
in raeda, paenulatus, magno et inpedito et muliebri
29 ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. Fit
obviam Clodio ante fundum eius hora fere undecima
aut non multo secus. Statim conplures cum telis
in hunc faciunt de loco superiore impetum; adversi
raedarium occidunt. Cum autem hic de raeda reiecta
paenula desiluisset seque acri animo defenderet, illi,
qui erant cum Clodio, gladiis eductis partim recurrere
ad raedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim,
quod hunc iam interfectum putarent, caedere inci-
piunt eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo
fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi
sunt, partim, cum ad raedam pugnari viderent, do-
mino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et
ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt
id servi Milonis (dicam enim aperte non derivandi
criminis causa, sed ut factum est) nec imperante
nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque
servos in tali re facere voluisset.

11 30 Haec, sicuti exposui, ita gesta sunt, iudices; insi-
diator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa
virtute audacia est. Nihil dico, quid res publica con-
secuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni;

nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rem publicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit, nihil habeo, quod defendam; sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus inprobum iudicare, quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius 31
Miloni fuit dare iugulum P. Clodio non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, illud iam in iudicium venit, non occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab utro factae sint, incertum est: de hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et senatus rem, non hominem notavit, et Pompeius de iure, non de facto quaestionem tulit. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? Profecto nihil; si hic illi, ut ne sit inpune, si ille huic, tum nos scelere solvamur.

Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni 12
fecisse Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci, 32
tam nefaria belua docere magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, 'cui bono fuerit', in his personis valeat, etsi boni nullo emolumento inpelluntur in fraudem, inprobi saepe parvo. Atqui Milone interfecto Clodius haec adsequebatur,

non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris facere nihil posset, sed etiam ut iis consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe speraret se posse eludere in illis suis cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec cuperent reprimere, si possent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi conroboratam iam vetustate audaciam.

33 An vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit inpositurus nobis omnibus atque inusturus? Exhibe, exhibe quaeso, Sexte Clodi, librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium sustulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae.

13 Quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodi cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo.

*Audistis, iudices, quantum Clodi inter*fuerit occidi Milonem; convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? quid erat, cur Milo non dicam admitteret, sed optaret? ‘Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius.’ At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum inpendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodi praeturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus, enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodi morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodi mors Miloni. 34

‘At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, punitor doloris sui.’ Quid? si haec non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc: quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac 35

materiam suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo
omnes inprobos odimus? Ille erat ut odisset primum
defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris,
domitorem armorum suorum, postremo etiam accu-
satorem suum; reus enim lege Plotia fuit Clodius,
quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum
tulisse creditis? quantum odium illius et in homine
iniusto quam etiam iustum fuisse?

14 36 Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consue-
tudoque defendat, hunc autem haec eadem coar-
guant. 'Nihil per vim umquam Clodius, omnia per
vim Milo.' Quid? ego, iudices, cum, maerentibus
vobis, urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non
arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa
restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiciendi? Diem
mihi, credo, dixerat, multam inrogarat, actionem
perduellionis intenderat, et mihi videlicet in causa
aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra,
iudicium timendum fuit. Servorum et egentium
civium et facinorosorum armis meos cives, meis con-
37 siliis periculisque servatos, pro me obici nolui. Vidi
enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et
ornamentum rei publicae, paene interfici servorum
manu, cum mihi adesset; qua in turba C. Vibienus
senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita
est mulcatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius
postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit?
Haec intenta nobis est, huic ego vos obici pro me non
sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam
Appiam, monumentum sui nominis, nece Papiri cruen-
tavit, haec eadem longo intervallo conversa rursus
est in me; nuper quidem, ut scitis, me ad regiam
paene confecit.

Quid simile Milonis? cuius vis omnis haec semper 38
fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae quotiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! Potuitne, cum domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci? potuitne civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio, conlega suo, vulnerato? potuitne Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne L. Caecili, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, quo est lata lex de me, cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam lubens agnovisset, ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret?
At quod erat tempus? Clarissimus et fortissimus vir 15 39
consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici consensus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni plebei illius adversarii, defensores mei, Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus, qui cum decretum de me Capuae fecisset, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem inploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent; omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei: quem qui tum interemisset, non de inpunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. Tum se Milo con- 40
tinuit et P. Clodium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. Quid? privato Milone et reo, ad populum accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium

pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum
non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi
fuit! Nuper vero cum M. Antonius summam spem
salutis bonis omnibus adtulisset gravissimamque ado-
lescens nobilissimus rei publicae partem fortissime
suscepisset atque illam beluam iudicii laqueos decli-
nantem iam inretitam teneret, qui locus, quod tempus
illud, di inmortales, fuit! cum se ille fugiens in sca-
larum tenebras abdidisset, magnum Miloni fuit con-
ficere illam pestem nulla sua invidia, M. vero Antoni
41 maxima gloria! Quid? comitiis in campo quotiens
potestas fuit, cum ille in saepta inrupisset, gladios
destringendos, lapides iaciendos curasset, dein subito,
vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et
omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua
16 liberet! Quem igitur cum omnium gratia noluit,
hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure,
quem loco, quem tempore, quem inpune non est
ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, pe-
42 riculo capitis non dubitavit occidere? Praesertim,
iudices, cum honoris amplissimi contentio et dies
comitiorum subesset, quo quidem tempore (scio enim,
quam timida sit ambitio, quantaque et quam sol-
licita sit cupiditas consulatus) omnia, non modo quae
reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari
possunt, timemus, rumorem levem, fictam fabulam
perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur.
Nihil est enim tam molle, tam tenerum, tam aut
fragile aut flexibile quam voluntas erga nos sensusque
civium, qui non modo inprobitati irascuntur candi-
datorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt.
43 Hunc igitur diem campi speratum atque exoptatum
sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et fa-

cinus prae se ferens et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile est in hoc, quam idem in Clodio non dubitandum, qui se ipse interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est audaciae, iudices, quis ignorat, maximam inlecebram esse peccandi inpunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

Sed quid ego argumentor, quid plura disputo? Te, 44
Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem,
te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors
dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis Clodium
sibi dixisse, et audistis vivo Clodio, periturum Milonem
triduo; post diem tertium gesta res est, quam
dixerat. Cum ille non dubitarit aperire, quid cogi- 17
taret, vos potestis dubitare, quid fecerit? Quem ad 45
modum igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem
modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse
negoti nihil erat. Vidit necesse esse Miloni proficisci
Lanuvium illo ipso, quo est profectus, die: itaque
antevertit. At quo die? Quo, ut ante dixi, fuit insanissima
contio ab ipsius mercennario tribuno pl. concitata;
quem diem ille, quam contionem, quos clamores,
nisi ad cogitatum facinus adproperaret, numquam
reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam
causa manendi, Miloni manendi nulla facultas, exeundi
non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid si,
ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium
Milo ne suspicari quidem potuit? Primum quaero, 46
qui potuerit, quod vos idem in Clodio quaerere non

potestis. Ut enim neminem alium nisi T. Patinam,
familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso
die Lanuvi a dictatore Milone prodi flaminem necesse
esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime
scire posset, omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodi
reditu unde quaesivit? Quaesierit sane (videte, quid
vobis largiar), servum etiam, ut Q. Arrius, meus
amicus, dixit, conruperit. Legite testimonia testium
vestrorum. Dixit C. Causinius Schola Interamnanus,
familiarissimus et idem comes Clodi, cuius iam pridem
testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et
Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse,
sed subito ei esse nuntiatum Cyrum architectum esse
mortuum, itaque repente Romam constituisse profi-
18 47 cisci. Dixit hoc item comes P. Clodi, C. Clodius. Videte,
iudices, quantae res his testimoniis sint confectae. Pri-
mum certe liberatur Milo non eo consilio profectus
esse, ut insidiaretur in via Clodio; quippe; si ille obvius
ei futurus omnino non erat. Deinde (non enim video,
cur non meum quoque agam negotium) scitis, iudices,
fuisse, qui in hac rogatione suadenda diceret Milonis
manu caedem esse factam, consilio vero maioris ali-
cuius. Me videlicet latronem ac sicarium abiecti
homines et perditi describebant. Iacent suis testibus
hi qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro
audisset, fuisse rediturum: respiravi, liberatus sum,
non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim,
videar id cogitasse.

48 Nunc persequar cetera. Nam occurrit illud: 'igitur
ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam
fuit in Albano mansurus.' Si quidem exiturus ad
caedem e villa non fuisset. Video enim illum, qui
dicatur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse,

sed Milonem adpropinquare. Nam quid de Cyro
nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat
morientem? Testamentum simul obsignavi, una fui;
testamentum autem palam fecerat et illum heredem
et me scripserat. Quem pridie hora tertia animam
efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora
decima denique ei nuntiabatur? Age, sit ita factum: **19**
quae causa fuit cur Romam properaret, cur in noctem 49
se coniceret? quid adferebat festinationis, quod heres
erat? Primum nihil erat, cur properato opus esset;
deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea
nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie
mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad
urbem adventus vitandus potius quam expetendus
fuit, sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem
noctu accessurum sciebat, subsidendum atque ex-
spectandum fuit. Noctu occidisset: nemo ei neganti
non credidisset. Insidioso et pleno latronum in loco 50
occidisset: nemo ei neganti non credidisset, quem
esse omnes salvum etiam confitentem volunt. Susti-
nuisset crimen primum ipse ille latronum occul-
tator et receptor locus, tum neque muta solitudo
indicasset neque caeca nox ostendisset Milonem;
deinde multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi,
multi haec etiam timentes in suspicionem caderent,
tota denique rea citaretur Etruria.

Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius 51
ad se in Albanum. Quod ut sciret Milo, illum Ariciae
fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiam si Romam
illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam
tangeret, deversurum. Cur nec ante occurrit, ne ille
in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille
noctu venturus esset?

52 Video adhuc constare, iudices, omnia: Miloni etiam
utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae concu-
pierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse
illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum;
consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius
tantum in repellenda; mortem ab illo denuntiatam
Miloni et praedicatam palam, nihil umquam auditum
ex Milone; profectionis huius diem illi notum, re-
ditus illius huic ignotum fuisse; huius iter neces-
sarium, illius etiam potius alienum; hunc prae se
tulisse se illo die Roma exiturum, illum eo die se
dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse
consilium, illum causam mutandi consilii finxisse;
huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspec-
tandam, illi, etiam si hunc non timeret, tamen acces-
sum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

20
53 Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insi-
dias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit
aptior. Id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius
cogitandum est? Ante fundum Clodi, quo in fundo
propter insanas illas substructiones facile hominum
mille versabantur valentium, edito adversarii atque
excelso loco superiorem se fore putarat Milo et ob
eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat,
an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius
loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur
54 ipsa, iudices, quae semper valet plurimum. Si haec
non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appa-
reret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali,
cum alter veheretur in raeda paenulatus, una sederet
uxor; quid horum non inpeditissimum, vestitus an
vehiculum an comes? quid minus promptum ad
pugnam, cum paenula inretitus, raeda inpeditus,

uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum
primum egredientem e villa subito: cur? vesperi:
quid necesse est? tarde: qui convenit, praesertim id
temporis? 'Devertit in villam Pompei.' Pompeium
ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspi-
ceret? milliens in ea fuerat. Quid ergo erat? mora et
tergiversatio; dum hic veniret, locum relinquere noluit.

Age nunc iter expediti latronis cum Milonis inpe- 21
dimentis conparate. Semper ille antea cum uxore, 55
tum sine ea; numquam nisi in raeda, tum in equo;
comites Graeculi, quocumque ibat, etiam cum in
castra Etrusca properabat, tum nugarum in comi-
tatu nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros
symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges.
Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper
lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro
lectum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia
non semper viator a latrone, non numquam etiam
latro a viatore occiditur; quia, quamquam paratus
in inparatos Clodius, ipse Clodius tamen mulier in-
ciderat in viros. Nec vero sic erat umquam non 56
paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset
paratus. Semper ille, et quantum interesset P. Clodi
se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille
auderet, cogitabat. Quam ob rem vitam suam quam
maximis praemiis propositam et paene addictam
sciebat, numquam in periculum sine praesidio et sine
custodia proiciebat. Adde casus, adde incertos exitus
pugnarum Martemque communem, qui saepe spo-
liantem iam et exsultantem evertit et perculit ab
abiecto, adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis,
qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil
de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos

ira vitamque domini desperantes cum incidisset, haesit
in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita
expetiverunt.

57 Cur igitur eos manu misit? metuebat scilicet, ne
indicaretur, ne dolorem perferre non possent, ne
tormentis cogerentur occisum esse a servis Milonis
in Appia via P. Clodium confiteri. Quid opus est
tortore? quid quaeris? occideritne? Occidit. Iure
an iniuria? nihil ad tortorem; facti enim in eculeo
22 quaestio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa
quaerendum est, id agamus hic; quod tormentis
inveniri vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si
id potius quaeris, quam cur parum amplis adfecerit
58 praemiis, nescis inimici factum reprehendere. Dixit
enim hic idem, qui omnia semper constanter et for-
titer, M. Cato, et dixit in turbulenta contione, quae
tamen huius auctoritate placata est, non libertate
solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse,
qui domini caput defendissent. Quod enim prae-
mium satis magnum est tam benevolis, tam bonis,
tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id
quidem non tanti est, quam quod propter eosdem
non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici
mentem oculosque satiavit. Quos nisi manu misisset,
tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores do-
mini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero
nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat,
quam, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis me-
59 ritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent
Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis.
Quibusnam de servis? Rogas? de P. Clodi. Quis eos
postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde?
Ab Appio. Di boni! quid potest agi severius? de servis

nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos Clodius accessit, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat; cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum quaeri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse et dominis morte ipsa tristius; in reum de servo accusatoris cum quaeritur, verum inveniri potest? Age vero, quae erat aut
qualis quaestio? ‘Heus tu, Rufio’ verbi causa, 60
‘cave sis mentiare. Clodius insidias fecit Miloni?’ ‘Fecit.’ Certa crux. ‘Nullas fecit.’ Sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito adrepti in quaestionem, tamen separantur a ceteris et in arcas coniciuntur, ne quis cum iis conloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius, quid inconruptius?

Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot 23
tam claris argumentis signisque luceat, pura mente 61
atque integra Milonem nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos inmortales! quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui conmisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma conmiserat; cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa

suspicanti, non nulla credenti. Magna vis est con-
scientiae, iudices, et magna in utramque partem,
ut neque timeant, qui nihil conmiserint, et poenam
semper ante oculos versari putent, qui peccarint.
62 Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper
a senatu probata est. Videbant sapientissimi homines
facti rationem, praesentiam animi, defensionis con-
stantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo
nuntio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis
sermones et opiniones, sed non nullorum etiam in-
peritorum? Negabant eum Romam esse rediturum.
63 Sive enim illud animo irato ac perdito fecisset, ut
incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum
tanti mortem P. Clodi putasse, ut aequo animo patria
careret, cum sanguine inimici explesset odium suum;
sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non
dubitaturum fortem virum, quin, cum suo periculo
salutem populo Romano adtulisset, cederet aequo
animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam,
vobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset.
Multi etiam Catilinam atque illa portenta loqueban-
tur: 'Erumpet, occupabit aliquem locum, bellum pa-
triae faciet.' Miseros interdum cives optime de re
publica meritos, in quibus homines non modo res
praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias su-
64 spicantur! Ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera
exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non
posset honeste vereque defendere.

24 Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae
quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia
perculissent, ut sustinuit, di inmortales! Sustinuit?
immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit, quae
neque maximo animo nocens neque innocens nisi

fortissimus vir neglegere potuisset! Scutorum, gladiorum, pilorum, frenorum etiam multitudo deprehendi posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo non Miloni conducta esset domus; arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad urbis incendia conparatorum, haec non delata solum, sed paene credita, nec ante repudiata sunt quam quaesita.
Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. 65
Pompei, sed dicam ut sentio, iudices. Nimis multa audire coguntur neque aliter facere possunt ii, quibus conmissa tota res publica est. Quin etiam fuit audiendus popa Licinius nescio qui de circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos sibi confessos se de interficiendo Cn. Pompeio coniurasse, dein postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio nuntiatur in hortos; arcessor in primis; de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum, ut intellego, cavebat magis 66
Pompeius quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi ac fortissimi viri, multas noctis horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari; diligentiam pro tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus

est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente res ipsa loqueretur. Omnia falsa atque insidiose ficta conperta
25 67 sunt. Verum tamen si metuitur etiam nunc Miloni, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei, te enim appello et ea voce, ut me exaudire possis, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut non nulli conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est atque illa omnia in hunc unum constituta, parata, intenta sunt: magna in hoc certe vis et incredibilis animus et non unius viri vires atque opes iudicantur, si quidem in hunc unum et praestantissimus dux electus et tota res publica armata est.
68 Sed quis non intellegit omnes tibi rei publicae partes aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse conmissas? Quodsi locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi neminem umquam hominem homini cariorem fuisse quam te sibi, nullum se umquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum illa ipsa taeterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse; tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae; duos se habere semper amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret, si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, ut nullo evelli posset modo, si denique Italia

a dilectu, urbs ab armis sine Milonis clade numquam
esset conquietura, ne iste haud dubitans cessisset
patria, is qui ita natus est et ita consuevit; te, Magne, 26
tamen ante testaretur, quod nunc etiam facit. Vides, 69
quam sit varia vitae conmutabilisque ratio, quam
vaga volubilisque Fortuna, quantae infidelitates in
amicitiis, quam ad tempus aptae simulationes, quan-
tae in periculis fugae proximorum, quantae timidi-
tates. Erit, erit illud profecto tempus, et inlucescet
ille aliquando dies, cum tu salvis, ut spero, rebus
tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum,
qui quam crebro accidat, experti scire debemus, et
amicissimi benevolentiam et gravissimi hominis fidem
et unius post homines natos fortissimi viri magnitu-
dinem animi desideres. Quamquam quis hoc credat, 70
Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei de-
nique publicae peritissimum, cum senatus ei con-
miserit, ut videret, ne quid res publica detrimenti
caperet, quo uno versiculo satis armati semper con-
sules fuerunt etiam nullis armis datis, hunc exercitu,
hunc dilectu dato iudicium exspectaturum fuisse in
eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret?
Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista con-
ferri in Milonem; qui legem tulit, qua, ut ego sentio,
Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confi-
tentur, liceret. Quod vero in illo loco atque illis 71
publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet,
satis declarat se non terrorem inferre vobis (quid
enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum con-
demnetis, in quem animadvertere ipse et more ma-
iorum et suo iure posset?), sed praesidio esse, ut in-
tellegatis contra hesternam illam contionem licere
vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

27
72 Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet,
nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus
atque expers, ut nesciam, quid de morte Clodi sen-
tiatis. De qua si iam nollem ita diluere crimen, ut
dilui, tamen inpune Miloni palam clamare ac mentiri
gloriose liceret: ‘Occidi, occidi non Sp. Maelium,
qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia
nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem
incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui con-
legae magistratum per seditionem abrogavit, quorum
interfectores inplerunt orbem terrarum nominis sui
gloria, sed eum’ (auderet enim dicere, cum patriam
periculo suo liberasset), ‘cuius nefandum adulterium
in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae con-
73 prehenderunt; eum, cuius supplicio senatus sollemnes
religiones expiandas saepe censuit; eum, quem cum
sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus
iuratus se quaestionibus habitis dixit conperisse;
eum, qui civem, quem senatus, quem populus Ro-
manus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium
conservatorem iudicarant, servorum armis extermi-
navit; eum, qui regna dedit, ademit, orbem terrarum,
quibuscum voluit, partitus est; eum, qui plurimis
caedibus in foro factis singulari virtute et gloria
civem domum vi et armis conpulit; eum, cui nihil
umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine;
eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam
publicam recensionis tabulis publicis inpressam ex-
74 tingueret; eum denique, cui iam nulla lex erat, nul-
lum civile ius, nulli possessionum termini; qui non
calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis
alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis
petebat; qui non solum Etruscos (eos enim penitus

contempserat), sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est; qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat; qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum; qui cum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non inpetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, harenam convexit dominoque trans ripam inspectante non dubitavit aedificium exstruere in alieno; qui 75
huic T. Furfanio, cui viro, di inmortales! (quid enim ego de muliercula Scantia, quid de adolescente P. Aponio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent) sed ausus est T. Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam posceret, non dedisset, mortuum se in domum eius inlaturum, qua invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.'

Quamquam haec quidem iam tolerabilia vide- 28 76
bantur, etsi aequabiliter in rem publicam, in privatos, in longinquos, in propinquos, in alienos, in suos inruebat; sed nescio quo modo usu iam obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant iam et inpendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium ille si nactus esset — omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se

potius inmitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias, — pecunias dico? a liberis me dius fidius et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi putatis haec, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur, servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret?

77 Quam ob rem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: 'Adeste, quaeso, atque audite, cives! P. Clodium interfeci, eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate maneret': esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas! Nunc enim quis est, qui non probet, qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes adfecisse et dicat et sentiat? Non queo vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint, iudicare; multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diu-
78 turnam laetitiam adtulit nec tantam. Mandate hoc memoriae, iudices. Spero multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros; in iis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quem ad modum confido, verissimam sumus adducti hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, conpressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore.

Num quis est igitur tam demens, qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quae tenetis privata atque vestra, dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

Non timeo, iudices, ne odio mearum inimicitia- 29
rum inflammatus libentius haec in illum evomere
videar quam verius. Etenim, si praecipuum esse
debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis,
ut in communi odio paene aequaliter versaretur
odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari qui-
dem, quantum in illo sceleris, quantum exiti fuerit.
Quin sic attendite, iudices; nempe haec est quaestio
de interitu P. Clodi. Fingite animis (liberae sunt 79
enim nostrae cogitationes, et quae volunt sic in-
tuentur, ut ea cernimus quae videmus), fingite igitur
cogitatione imaginem huius condicionis meae: si
possim efficere, Milonem ut absolvatis, sed ita, si
P. Clodius revixerit — quid vultu extimuistis? quo-
nam modo ille vos vivus adficeret, quos mortuus
inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pom-
peius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit
semper quae nemo praeter illum, si is, inquam, po-
tuisset aut quaestionem de morte P. Clodi ferre aut
ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius fac-
turum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet
illum ab inferis evocare, propter rem publicam non
fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius
vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de
eius nece lata quaestio est, qui si lege eadem revi-
viscere posset, lata lex numquam esset. Huius ergo
interfector si esset, in confitendo ab iisne poenam
timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum 80

honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis, quae aliis in urbibus Graeciae! quas res divinas talibus institutas viris, quos cantus, quae carmina! prope ad inmortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis adficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter fecisse
30 se libertatis omnium causa, quod esset ei non confi-
81 tendum modo, verum etiam praedicandum. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis quam vestri ordinis defensorem fuisse; cum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur amplissimos. Sin factum vobis non probaretur (quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari?), sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratius quam laetari ceteros, lugere eum
82 solum, propter quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo semper fuimus omnes in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier interficere sceleratum ac perniciosum civem non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui nihilo segnius rem

publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi
grati est praemiis adficere bene meritos de re publica
cives, viri fortis ne suppliciis quidem moveri, ut for-
titer fecisse paeniteat. Quam ob rem uteretur eadem 83
confessione T. Annius qua Ahala, qua Nasica, qua
Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi et, si grata
res publica esset, laetaretur; si ingrata, tamen in
gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, Fortuna po-
puli Romani et vestra felicitas et di inmortales sibi
deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari
potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve di-
vinum, quem neque imperii nostri magnitudo neque
sol ille nec caeli signorumque motus nec vicissitu-
dines rerum atque ordines movent neque, id quod
maximum est, maiorum nostrorum sapientia, qui
sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime
coluerunt et nobis suis posteris prodiderunt.

Est, est illa vis, profecto neque in his corporibus 31
atque in hac inbecillitate nostra inest quiddam, quod 84
vigeat et sentiat, non inest in hoc tanto naturae tam-
que praeclaro motu. Nisi forte idcirco non putant,
quia non apparet nec cernitur; proinde quasi nostram
ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua
haec ipsa agimus ac dicimus, videre ac plane qualis
aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis igitur ipsa, quae
saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes
adtulit, illam perniciem extinxit ac sustulit, cui pri-
mum mentem iniecit, ut vi inritare ferroque lacessere
fortissimum virum auderet vinceretur que ab eo, quem
si vicisset, habiturus esset inpunitatem et licentiam
sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri 85
quidem, iudices, deorum inmortalium cura, res illa

perfecta. Regiones mehercule ipsae, quae illam be-
luam cadere viderunt, conmosse se videntur et ius
in illo suum retinuisse. Vos enim iam, Albani tumuli
atque luci, vos, inquam, inploro atque testor, vosque,
Albanorum obrutae arae sacrorum populi Romani
sociae et aequales, quas ille praeceps amentia caesis
prostratisque sanctissimis lucis substructionum insa-
nis molibus oppresserat; vestrae tum arae, vestrae
religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille
omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte
Latiari, sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora
finesque saepe omni nefario stupro et scelere macu-
larat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti;
vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae
86 tamen et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc
etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sa-
crarium Bonae Deae, quod est in fundo T. Serti Galli,
in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam,
inquam, Bonam Deam, cum proelium conmisisset,
primum illud vulnus acciperet, quo taeterrimam mor-
tem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario vi-
deretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus.
32 Nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellitibus
iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu
atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine lau-
dationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spo-
liatus illius supremi diei celebritate, cui cedere ini-
mici etiam solent, amburеretur abiectus. Non fuisse
credo fas clarissimorum virorum formas illi taeter-
rimo parricidae aliquid decoris adferre, neque ullo in
loco potius mortem eius lacerari, quam in quo esset
vita damnata.

87 Dura, me dius fidius, mihi iam fortuna populi Ro-

mani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret.
Obstabat eius cogitationibus nemo praeter Milonem. 88
Illum ipsum, qui poterat obstare, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos in meo casu contempserat; Milo unus urgebat.

Hic di inmortales, ut supra dixi, mentem illi perdito 33
ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit; numquam illum res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset. Ne cum solebat quidem id
facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. An 89
consules in praetore coërcendo fortes fuissent? Primum Milone occiso habuisset suos consules; deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, possideret, teneret; lege nova, quae est inventa apud eum cum

reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos
effecisset; postremo, nisi eum di inmortales in eam
mentem inpulissent, ut homo effeminatus fortissimum
virum conaretur occidere, hodie rem publicam nul-
90 lam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si
modo haec templa atque ipsa moenia stare eo vivo
tam diu et consulatum eius exspectare potuissent,
ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus,
uno ex suis satellitibus [Sex. Clodio] duce curiam
incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid
luctuosius vidimus? templum sanctitatis, amplitu-
dinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram so-
ciorum, portum omnium gentium, sedem ab universo
populo concessam uni ordini, inflammari, exscindi,
funestari, neque id fieri a multitudine inperita, quam-
quam esset miserum id ipsum, sed ab uno? Qui cum
tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro
vivo non esset ausurus? In curiam potissimum abiecit,
ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat.
91 Et sunt, qui de via Appia querantur, taceant de curia,
et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi,
cuius non restiterit cadaveri curia? Excitate, exci-
tate ipsum, si potestis, ab inferis; frangetis impetum
vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? Nisi vero
sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucur-
rerunt, cum fascibus ad Castoris, cum gladiis toto
foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum,
contionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio
M. Caelius, tribunus pl., vir et in re publica fortis-
simus et in suscepta causa firmissimus et bonorum
voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac
Milonis sive invidia sive fortuna singulari, divina et
incredibili fide.

Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam 34 92
nimis fortasse multa. Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non inplorat, ego etiam repugnante hoc et inploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere; haud scio an multo etiam sit adiuvandus magis. Etenim, si in gladiatoriis pugnis, et in infimi generis hominum condicione atque fortuna, timidos et supplices et, ut vivere liceat, obsecrantes etiam odisse solemus, fortes et animosos et se acriter ipsos morti offerentes servari cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus! Me quidem, 93
iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio adsidue et quibus intersum cotidie. 'Valeant', inquit, 'valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter me tamen perfruantur. Ego cedam atque abibo. Si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala et, quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam'. 'O frustra', inquit, 'mihi suscepti 94
labores, o spes fallaces, cogitationes inanes meae! Ego cum tribunus pl. re publica oppressa me senatui dedissem, quem extinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi

umquam bonorum praesidium defuturum putarem?
Ego cum te ' (mecum enim saepissime loquitur) ' pa-
triae reddidissem, mihi putarem in patria non fu-
turum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti
sumus, ubi equites Romani illi, illi ' inquit, ' tui, ubi
studia municipiorum, ubi Italiae voces, ubi denique
tua, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque
defensio? Mihine ea soli, qui pro te totiens morti me
obtuli, nihil potest opitulari? '

35 95 Nec vero haec, iudices, ut ego nunc flens, sed hoc
eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim se,
negat ingratis civibus fecisse, quae fecerit, timidis et
omnia pericula circumspicientibus non negat. Ple-
bem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce
fortunis vestris inminebat, eam, quo tutior esset
vestra vita, suam se fecisse conmemorat, ut non modo
virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis
deleniret, nec timet ne, cum plebem muneribus pla-
carit, vos non conciliarit meritis in rem publicam sin-
gularibus. Senatus erga se benevolentiam tempo-
ribus his ipsis saepe esse perspectam, vestras vero
et vestrorum ordinum occursationes, studia, ser-
mones, quemcumque cursum fortuna dederit, secum
96 se ablaturum esse dicit. Meminit etiam vocem sibi
praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit,
populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit,
se consulem declaratum; nunc denique, si haec arma
contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non
facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera
sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia sequi
solere recte factorum quam ipsa recte facta; se nihil
in vita nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit
praestabilius viro quam periculis patriam liberare;

beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus,
nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vi-
cerint; sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si 97
esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse
praemium gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem
vitae posteritatis memoria consolaretur, quae effi-
ceret ut absentes adessemus, mortui viveremus;
hanc denique esse, cuius gradibus etiam in caelum
homines viderentur ascendere. ‘De me’, inquit, 98
‘semper populus Romanus, semper omnes gentes
loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. Quin
hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces
invidiae meae subiciantur, tamen omni in hominum
coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et
omni sermone celebramur. Omitto Etruriae festos
et actos et institutos dies; centesima lux est haec
ab interitu P. Clodi et, opinor, altera: qua fines im-
peri populi Romani sunt, ea non solum fama iam de
illo, sed etiam laetitia peragravit. Quam ob rem,
ubi corpus hoc sit, non’, inquit, ‘laboro, quoniam
omnibus in terris et iam versatur et semper habi-
tabit nominis mei gloria.’

Haec tu mecum saepe his absentibus; sed iisdem 36 99
audientibus haec ego tecum, Milo: ‘Te quidem, cum
isto animo es, satis laudare non possum, sed, quo
est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore
divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa
saltem ad consolandum querela, ut iis irasci possim,
a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici
mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male ali-
quando de me meriti, sed semper optime.’ Nullum
mihi umquam, iudices, tantum dolorem inuretis
(etsi quis potest esse tantus?), sed ne hunc quidem

ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis.
Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offen-
distis, cur non id meo capite potius luitur quam Mi-
lonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit,
100 priusquam hoc tantum mali videro. Nunc me una
consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a
me amoris, nullum studi, nullum pietatis officium
defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi,
ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimi-
corum tuorum, ego me plurimis pro te supplicem
abieci, bona, fortunas meas ac liberorum meorum in
conmunionem tuorum temporum contuli; hoc de-
nique ipso die si qua vis est parata, si qua dimicatio
capitis futura, deposco. Quid iam restat? quid habeo,
quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam for-
tunam, quaecumque erit tua, ducam meam? non
abnuo, non recuso, vosque obsecro, iudices, ut vestra
beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute
augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

37 His lacrimis non movetur Milo; est quodam in-
101 credibili robore animi; exsilium ibi esse putat, ubi
virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse, non
poenam. Sit hic ea mente, qua natus est; quid? vos
iudices, quo tandem eritis, animo? memoriam Mi-
lonis retinebitis, ipsum eicietis? et erit dignior locus
ullus in terris, qui hanc virtutem excipiat, quam hic
qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui
multum pro re publica sanguinem effudistis; vos, in
viri et in civis invicti periculo appello, centuriones,
vosque, milites; vobis non modo inspectantibus, sed
etiam armatis et huic iudicio praesidentibus haec
tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur,
102 proicietur? O me miserum, o me infelicem! Revocare

tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in
patria per eosdem retinere non potero? Quid respon-
debo liberis meis, qui te parentem alterum putant?
quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti
mecum temporum illorum? mene non potuisse Mi-
lonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram
ille servasset? at in qua causa non potuisse? quae
est grata *omnibus* gentibus. A quibus non potuisse?
ab iis, qui maxime P. Clodi morte adquierunt. Quo 103
deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum
scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices,
cum illa indicia communis exiti indagavi, patefeci,
protuli, extinxi? Omnes in me meosque redundant
ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis?
an ut inspectante me expellerentur hi, per quos essem
restitutus? Nolite, obsecro vos, acerbiorem mihi pati
reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam
qui possum putare me restitutum esse, si distrahor
ab his, per quos restitutus sum?

Utinam di inmortales fecissent (pace tua, patria, 38
dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod
pro Milone dicam pie) utinam P. Clodius non modo
viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset
potius, quam hoc spectaculum viderem! O di in- 104
mortales, fortem et a vobis, iudices, conservandum
virum! ‘Minime, minime’, inquit, ‘immo vero poe-
nas ille debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse
est, non debitas.’ Hicine vir patriae natus usquam
nisi in patria morietur aut, si forte, pro patria? huius
vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia
nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam
sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes
expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam 105

beatam, quae hunc virum exceperit, hanc ingratam, si eiecerit, miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim prae lacrimis iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque elegit.

APPENDIX CRITICA
AD MILONIANAM

NOTAE.

P = Palimpsestus Taurinensis; membranae quaedam Bobienses ab Am. Peyron restitutae. Incendio absumptae sunt a. 1904. Fragmenta Milonianae in his membranis detecta diligenter contulit ipse Peyron in critica sua ed. (*Cic. Oratt. fragm.* etc. V. Praef.). Saec. VI-VII.

H = Codex Harleianus 2682 (seu Coloniensis Hittorpii, seu Basilicanus). Saec. XI.

T = Codex Tegernseensis nunc Monacensis Cod. Lat. 18787. Saec. XI.

E = Codex Erfurtensis nunc Berolinensis 252 (Turingicus Gulielmii). Saec. XII-XIII.

W = Codex Werdensis nunc deperditus, quo usi sunt Lambinus et Gulielmius (Cfr. Baiter-Halm II, 2, p. 753).

S = Codex quondam Salisburgensis, nunc Monacensis Lat. 15734.

δ = Hac litera designatur consensus horum mss.: Bernensis 104 saec. XIV; Barberini IX. 11. Saec. XIV; Bodleiani Auct. Rawl. G 138. Saec. XV; ex collatione A. C. Clarkii.

Ba. = Editio Io. Georgi Baiteri in Baiteri et Halmii Ciceronis opp. editione II, 2 p. 1151 sqq. Turici 1856.

Mue. = Editio Lipsiensis C. F. W. Muelleri. Partis II Vol. III p. 274 sqq. Lipsiae 1893.

Kl. = Editio quam curavit A. Klotz. Lipsiae 1915.

Cl. = Editio quam curavit A. C. Clark. Oxonii 1895 et 1900.

Or. = Editio Orelliana prior. Turici. 1826-1831

del. = delet, delevit.

om. = omittit, omittunt.

add. = addit, addunt.

1. perturbetur] turbetur T. — veterem] *ita* Hδ; *om.* ET, *Quintil.* XI. 3. 5, *Ba., Mue.* — **2.** conlocata] *ita* HE, *Lambinus*; collata Tδ. — oratori] [oratori] *Mue.* — terroris] *om.* Tδ, *Ba., Mue.* — tempori] temporibus TW. — enim] *ita* H; *om. cett., Ba., Mue.* — et iustissimi] *ita* H; et illustrissimi Eδ; illustrissimique T. — **3.** nec auxilium] neque aux., S, *Ba., Mue.*; nec quae aux.

(*corr. ex* ne quae a.) E. — verum etiam] sed etiam T. — prae vestra salute] *ita* HE; pro v. s. Tδ, *Or.* — **4.** potestas vobis] vobis *delendum censet* Bake; potestas [vobis] *Ba.* — **5.** nobis duobus] *om.* duobus T. — magis exercitum] magis exercitatum E. — **6.** rebusque] *ita* HE; rebus Tδ. — esse factas] *ita* HE; *om.* esse Tδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — ut quia mors] *ita* H; ut si mors ETδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — sin illius] *ita* HE; sed si illius TWδ, *Ba.*, *Mue.* — nobis saltem] *ita* HT (vobis s. T); saltem nobis *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — **7.** ab inprobis] saepe ab improbis E. — ut omni errore] *ita* H; ut omni terrore ETWδ. — occisum] *ita* δ, *Quintil.* IV. 2. 25; esse occisum H; occ. esse ET, *Schol. Bob.*, *Quintil.* V. 11. 12, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — **8.** seditiose in contione] in cont. sedit. Tδ, *Ba.* — si sceleratos cives] *om.* cives *Quintil.* V. 11. 6. — non solum divina] n. s. divinae ET. — **9.** telo defenderet] t. defenderit H. — atqui si tempus] atque s. t. *Clark* 1895 (*certe ob mendum typogr.*). — **10.** verum ex natura ipsa] verum etiam ex n. i. Tδ. — hausimus] *om.* T. — **11.** exspectari iubent] *ita* ET, *Quintil.* V. 14. 18; exsp. volunt H. — quae non hominem] *ita* H; quae non modo hom. ETδ, *Mue.* — interfici iure posse] *ita* HE; iure int. posse Tδ, *Ba.*, *Mue.* — **12.** occisus est] *ita* ETWS, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.*; occisus esset H (*ex collatione Bake*), *Clark.* — aut summum] *ita* HE; ad summum Tδ. — quam propter] *ita* H; quam aut propter *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — **13.** de illo incesto stupro] de incesto stupro *Schol. Bob.*, *Cic. har. resp.* 4; *del.* stupro *Rau.* — **14.** ulla defensio] *ita* H; illa def. ETδ, *Ba.*, *Mue.* — ille dies quo] *ita* H, *Lamb.*; ille dies in quo *cett.* — aut arma Saturnini] *ita* H; aut quo a. S. *cett.*, *Mue.* — non etiam si] *ita codd.*; [non] etiamsi *Mue.* — e re publica] *om.* e H. — tamen vulnerarunt] *ita Madvig*, *Opusc. acad.* I. 153; tamen non vuln. *codd.*, *Mue.*, *Kl.* — in via Appia] *ita* H; *om.* via *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — cum inessent] cum inesset H, *Cl*; cum esset T. — **15.** tam hanc salutarem] hanc tam sal. H. — **16.** ipse dicet] *ita* HE; dicet ipse Tδ, *Ba.* — domi suae] *ita* HEδ; domui suae TW, *Kl.* — consultus est] *ita* H; *om.* est *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — fuisse in hac urbe] *ita* H; in hac u. f. *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — ingemuit] *ita* H; gemuit ETδ, *Ba.*, *Mue.* — **17.** si qui humilem] *ita* H; si quis hum. *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — est interfectus] *ita Madvig;* sit int. *codd.* *Cl.*, *Ba.*, *Kl.* — **18.** ista Appia] *ita* H; ista Appia via *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — eiusdem Appiae] *add.* viae H. — tragoedias excitat: *hic cod.* H *deficit a verbis* quae cruentata *usque ad* § 37 paene interfici. — ei confitenti] *om.* ei δ. — **19.** ille occidisset] *ita* Tδ; ille cecidisset E, *Mue.*, *Kl.* — **20.** vel mea] *ita* E; *om.* vel Tδ. — aequo animo ferre nemo] *ita* T; nemo aeq. an. f. E; aeq. an. n. f. δ. — **21.** illum sibi inimicum] *ita* TE; *om.* sibi S. — amicos meos... viris legendis] *om.* T. — **22.** quaesivit aliud] *om.* aliud T. — populares insanias] pop. insidias δ. — **23.** ei lecti iudices] *ita Garat.*; electi *codd.*; et † electi *Or.* — praepositus quaestioni] *ita codd.*, *Kl.*; praep. est quaest. *Or.*, *Mue.*, *Cl.* — argumentis perspicere possitis] persp. poss. arg. E. — **24.** tracta esse] *ita in edd. Aldinis*; tractata esse *codd.* — in proximum transtulit] in prox. annum transt. E; in an. pr. tr. Tδ, *Ba.*, *Mue.* — **25.** Collinam] *ita* ETW; Coloniam *codd. quidam recentiores.* — **26.** dictitabat palam] *ita* E; palam dict. Tδ, *Ba.*, *Mue.* — Miloni eripi] eripi Mil. E, *Mue.*, *Kl.* — M. Favonio] *add.* M. *cod. Bodleianus Auct. Rawl. G.* 138 *s. XV*; *om. cett.*; < M. > Favonio *Kl.* — aut summum] *ita* E; ad summum Tδ. — **27.** difficile id] *ita* E, *Mue.*; *om.* id *Cl.*, *Ba.*, *Kl.*; id diff. T. — scire] *add.* a Lanuvinis] ETW, *parenth. clausum Kl.* — quod erat dictator Lanuvi Milo] *ita codd.*, *Mue.*, *Kl.*; *om.* *Cl.*; *ego cum Ba. parenth. clausi*;

Bake (*Scholia hypomnemata IV*, 1852, *p.* 290) *delenda haec censuit, aut certe ita emendanda*: quod esset d. L. M. — quae illo ipso die habita est] *ita codd.*; *om. Cl.*; *delenda censuit Bake, ibid.* — **28.** Milo... conmoratus est *cfr. Quintil. IV.* 2. 57. — numquam fere] *om.* T. — **29.** et praesenti] *ita* E; erant et praesenti T. — domino] et domino P. — aperte] *ita* P; *om. cett.* — **30.** sicuti] *ita* ET; sicut P *ex coll. Clark*, δ; si ut *Quintil. IV.* 4. 2, *Kl.* — nihil quid vos] nihil dico quid vos T. — iure fieri non potuit] *ita* P; fieri iure non posset ET. — et feris] et feris etiam beluis P, *Ba.*, *Mue.* — **31.** non occisusne sit] non *hoc loco habent* ETSδ, *Or.*; *ante* illud iam P, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — in causis saepe] in c. iam saepe T. — tum nos scelere] *ita* ETSδ, *Or.*; ut scelere P, *Mue.*; ut nos sc. *Ba.*, *Kl.* — **32.** cui bono fuerit in his] iudicium in his *Asc.* — itaque..... valeat *cfr. Asc.* — facere nihil posset] *ita* E; nihil facere posset Tδ, *Ba.*, *Mue.* — se posse eludere] posse se el. T, *Or.* — **33.** exhibe exhibe] *ita* E; *alterum* exhibe *post* Clodi *collocant* Tδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — Palladium sustulisse] *ita* Tδ; pall. extulisse E, *Mue.*, *Kl.* — deferre posses: *post haec verba duo fragmenta, a Garatonio primum in unum coaptata, hic inseruit Peyron, lacunam adesse ratus inter verba* posses... et aspexit. *Fragmenta autem haec vide in Praefat.; ea accepit in suum textum, ex Peyroni auctoritate, etiam Ba. Quid vero de hac re putandam sit vide ibid.* — **34.** audistis... interfuerit: *ita supplevit Peyron; alii, pro* audistis, *vel* videtis *habent vel* demonstravi. *Verba* ...fuerit... qui sibi solutam (*lin.* 1-12) *ex cod. P restituit Peyron, qui hoc loco textum in cett. omnibus codd. hiare demonstravit; de quibus vide Praef.* — solutam autem] *ita* PE; *om.* autem Tδ. — **35.** materiam] *ita* P, *Quintil. VIII.* 6. 7 (cod. A); materiem *cett.*, *Ba.*, *Mue. Cl.* — ille erat ut] illi erat ut *Cl.* — defensorem salutis meae] sal. m. d. E. — reus enim lege Plotia fuit Clodius quoad vixit] *ita codd.*, *om. Cl.*, *Bake del.* — illum tulisse] *ita* P; *om.* illum *cett.*, *Or.* — **36.** non et praeclarissima] *ita* W; nec pr. S; non ei pr. ET. — et egentium civium] *om.* civium *Cl.* — **37.** paene interfici: *huc usque pertinet lacuna in cod. H, qui hinc prosequitur a verbo* ...terfici. — haec intenta] *ita* H, *Asc.*; haec intentata ETδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — haec istam... confecit *cfr. Asc.* — istam Appiam] *add.* viam H, viam Appiam *Asc.*, *Cl.* — haec eadem] haec haec eadem E. — **38.** quo est lata] *ita* H; cum e. l. *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — agnovisset] *om.* T. — **39.** vir consul] *ita* H; *om.* vir *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — P. Lentulus] *ita codd.*; *parenth. clauserunt Ba.*, *Kl.*; *interpolatum putavit Bake*; *cfr. Schol. Bob.* — sceleris illius] *add.* Clodii E. — senatus omnis] *om.* omnis E. — decretum de me] *ita* HE; de me d. Tδ, *Ba.*, *Mue.* — Capuae fecisset] *ita* HT; C. fecit E, *Or.*, *Mue.* — Romam concurrerent] R. concurreret H, *Cl.*, *Kl.* — omnia tum denique] *ita codd.*; *del.* tum *Madvig*, *Cl.*; omnium denique *Heumann*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — **40.** tum se Milo] *ita* HET; tamen se M. *Ba.*, *Mue.* — tenebras] tenebris T, *Ba.* — M. vero Antoni] *ita* H; *om.* M. ETδ. — **41.** inrupisset] irrup. H; ruisset ET, *Ba.*, *Mue.* — **42.** quae obscure] *ita* HE; obscure quae TW, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — rumorem levem fictam fabulam] rum. fictam levem H; rum. fab. fict. falsam lev. T; rum. fab. fals. fict. lev. E; rum. fab. fict. lev. *Ba.*, *Mue.*; rum. fab. fict. fals. δ; rum. lev. fab. fict. *Kl.* — nihil est enim] *ita* HE; nihil e. est Tδ, *Mue.* — **43.** hunc igitur diem] h. d. ig. Tδ, *Kl.* — non credibile est] *ita* H; *om.* est *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — qui se ipse] qui se ille H; quin se ille ET; qui se δ. *An ita legendum:* quam item in Clodio non dubitandum quin se ille *etc.*? — est audaciae] aud. est Tδ; audaciae *del. Madvig, parenth. clausit Kl.* — **44.** non dubitarit] *ita Severianus* (*Rh. L.*

p. 361); non dubitaret *codd.* — quid cogitaret] *ita* H; quid cogitarit ET, *Mue.* — potestis dubitare] pot. cogitare H. — **45.** antevertit] antevenit E. — Miloni manendi] *om.* manendi Tδ. — **46.** qui potuerit] *ita* H; quid scire pot. ET; qui scire pot. *quidam codd. recentiores, Kl.*; qui id scire pot. *Ba.*, *Mue.* — permulti alii] multi alii T. — omnes scilicet Lanuvini] *del. Lamb.*, *Ba.*, *Cl.*; *parenth. cl. Mue.*, *Kl.*; homines scilicet (*om.* Lanuvini) H. — quaesierit sane] *om.* sane H, *Cl.* — meus amicus] am. meus H, *Cl.* — cuius iam pridem... et Romae] ita TEδ; *om.* H, *Asc.*, *Cl.* (Interamna TE). — ei esse] esse ei E. — hoc item comes] *ita* H; hoc comes item *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — **47.** suadenda diceret] *ita* H, *Asc.*, *Sch. Bob.*; suad. dicerent *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — hi qui Clodium] hi *parenth. clauserunt Mue.*, *Kl.*; *del. Garat.*; eis *Richter*; *totum comma* hi qui Clodium... rediturum *del. Cl.* — **48.** testamentum simul obsignavi una fui] *ita Cl.*; test. Cyri sim. obs. cum Clodio una fui H; una fui test. Cyri simul obs. cum Clodio E; *eodem ordine, sed omisso* Cyri Tδ; una fui test. simul obs. cum Cl. *Ba.*, *Mue.* ([cum Clodio] *Mue.*); < cum Clodio > una fui test. Cyri simul obs. [cum Clodio] *Kl.* — **49.** quid] ecquid *Mue.* — festinationis] causa fest. H. — primum nihil erat] *ita* H, *Sch. Bob.*; pr. erat nihil *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — mane Romam] *ita* Hδ; Romam mane ET, *Ba.*, *Mue.* — atque ut illi] atqui u. i. *Asc.*, *Cl.* — ad urbem noctu] *ita* H; a. u. nocte ETWδ, *Ba.*, *Mue.* — noctu... in loco occidisset: *haec desunt in* TE *in quorum archetypo videtur librarius unum versum omisisse* (*V. Richter, Jahrb.* 1862, *p.* 632). — **50.** sustinuisset crimen] *ita* H; sust. hoc cr. *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — deinde multi] *ita* H; deinde ibi m. E, *Ba.*, *Mue.*; d. ubi m. Tδ. — **51.** ad se in Albanum] *ita* H; *om.* se in *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — **52.** adhuc constare] const. adhuc E. — denuntiatam Miloni] Mil. den. H, *Cl.* — reditus illius] reditum il. H, *Cl.* — tulisse se] *ita* H; *om.* se *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — Roma exiturum] *ita Ba.*, *Mue.*, *Kl.*; Romam ex. *codd.*; *del.* Romam *Cl.* — **53.** versabantur] *ita codd.* versabatur *Gell. I.* 16. 15; *Macrob. I.* 5. 5, *Cl.*, *Kl.* — putarat] putabat H, *Cl.* — ad pugnam] ad pugnandum E. — **54.** cogitaret mali] mali cog. H, *Cl.* — quid ergo erat] *om.* erat E. — mora et tergiversatio] *ita* H; morae et tergiversationis *cett.*; m. et tergiversationes *Mue.* — **55.** nugarum in comitatu] in com. nug. E. — Clodius ipse Clodius] *ita* H; Clodius *cett.*, *Ba.*; [Clodius] *Mue.*, *Kl.*; *del.* Clodius *Richter.* — **56.** semper ille] *ita codd.*; s. ipse *Cl.*; ille *del. Garat.*, *parenth. claus. Ba.*, *Kl.* — se perire] se interire H, *Cl.* — **57.** tortore] terrore H, *Cl.* — occideritne] *om.* H. — occidit] *om.* E. — inveniri vis] *ita* H; invenire vis *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — **58.** omnia semper] semper omnia H, *Cl.* — **59.** nulla lege] *om.* lege Tδ. — nisi de incestu] nisi incesti H. *Comma hoc:* de servis... in Clodium *parenth. clausit Kl.*, *delevit autem Cl. ex sententia Heumann et Bake, qui existimant haec verba scholium quoddam esse, sumptum cum aliunde tum ex Partit. Orat.* § 118. — Clodius accessit] acc. Clod. Tδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — in dominum] *add.* de servo Tδ, *Ba.*, *Mue.* — non quia non posset] *ita* Hδ. non quin non p. ET; non quin p. *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — indignum esse] *om.* esse H, *Cl. Kl.* — et dominis] et domini Tδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — **60.** heus tu Rufio *cfr. Quintil. VIII.* 3. 22. — mentiare] mentiaris ET, *Ba.* — adrepti] abrepti E, *Ba.*, *Mue.* — hi centum] hic centum *Cl.* 1900, *qui vero in app. cr. huius edit. ad hunc locum putat legendum esse:* ... possit < separantur ceteri > hi centum *etc.* — ab eo ipso accusatore] *parenth. claus.* accusatore *Kl.*, *del. Halm in edit. Lipsiensi.* — **61.** neque... conmiserat] *cfr. Aquila, de fig. sentent. et eloc.* § 40 (*Rh. L.* 28). — senatui modo] *om.* modo H. —

ut neque... peccaverint (*sic*)] *cfr. Schol. Stat. Theb. II.* 490. — **62.** videbant sapientissimi] *ita* HE; v. enim sap. Tδ, *Ba.*; v. [enim] sap. *Mue.* — an vero obliti] at v. obl. H. — **63.** ac perdito] *ita* HETδ; ac percito *codd. recentiores, Ba., Mue.* — cederet aequo] secederet aequo E. — legibus *del. Ernesti.* — vobis haec] *ita codd.*; nobis haec *cett. edd. Cl.* 1900, *Ba.* — etiam nefarias] et. nefaria H. — **64.** quae quemvis] quae quamvis Hδ, *Cl.* — conscientia] *ita codd.*; conscientiam *Cl.* — mediocrium] < in > mediocrium *Ernesti.* — pilorum frenorum] *ita* H; frenorum pilorumque ETδ, *Ba., Mue.* — non Miloni conducta] Mil. cond. non T; Mil. non cond. *Ba.* — **65.** audire coguntur] cog. aud. E. — conmissa tota respublica est] *ita* H; tota comm. (conm.) est resp. *cett., Ba., Mue.*; comm. t. e. r. *Kl.* — fuit audiendus] *ita edd.*; fuerit audiendus *codd.*; *del.* fuerit *Cl.* — confessos se] *ita Cl.*; conf. esse *codd., Ba., Mue., Kl.* — nuntiatur in hortos] *ita* H; in hortos nuntiavit *cett., Ba., Mue.*; in hortos nuntiatur *Kl.* — probari] putari Tδ. — **66.** multas noctis horas] *ita* H; per m. n. h. *cett., Ba., Mue.* — tamen audiebatur] *add.* a Senatu H. — pro tota r. p.] *ita* H, *Guliel.*; *om.* pro ETδ, *Ba., Mue., Kl.* — suscepta] susceptam *Guliel.* — omnia falsa] omnia false H, *Cl.* — insidiose] *ita codd.* invidiose *Cl.* — **67.** verum tamen si] *ita Mue.*; cum tamen si *codd., Ba.*; non t. si *Cl.*; cum tamen [si] *Kl. et Madv.*; quod si tamen *Lamb.* — te enim] *ita* H, *Asc.*; te enim iam ETδ, *Ba., Mue.* — et ea voce] *ita Asc.*; *om.* et *codd.* — tuas inquam] *ita* Hδ, *Asc.*; tuas tuas inq. ET, *Ba.*; [tuas] tuas inq. *Mue.* — in hunc unum constituta] *ita* H; i. h. u. instituta *cett., Ba., Mue., Kl.* — in hoc certe] certe in hoc E. — **68.** hominem homini] hom. hominum H. — cum illa ipsa] c. ipsa illa TW, *Ba.* — ut nullo evelli posset modo] *ita* H; nullo ut ev. m. posset *cett., Ba., Mue., Kl.* — ne iste] ne ipse *Cl.*; ne † iste *Ba.* — ante testaretur] *ita* H; antestaretur ETW, *Ba., Mue.* — **69.** vides quam] *ita* HE; vide quam Tδ, *Ba., Mue.* — in amicitiis] in amicis Tδ, *Ba* — ille aliquando] al. ille Tδ, *Ba., Mue.* — cum tu salvis] *ita Cl.*; cum tu salutaribus HEδ, *Ba., Mue., Kl.*; c. t. salubritatibus T; c. t. salubribus *Garat.* — motu aliquo] *ita* Tδ, *Ba., Mue., Kl.*; metu al. HE; mo. al. in ET; motu aliquo in <pendente> *Lange* (*Observatt. ad Cic. orat. Milonianam* Gissae 1864-5). — **70.** qui vi] *ita* H; qui vel *cett.* — satis falso] *ita* TE; *om.* satis H, *Cl.* 1895. — oporteret] oportet H. — **71.** in illo loco] *om.* in H. — suo iure] tuo iure H. — **72.** videbatur] *ita* P, *Quintil. V.* 11. 12; putabatur *cett.* — **73.** omnes gentes urbis] *om.* gentes P. — iudicarant] *ita* PH; iudicabant ETδ. — **74.** nulla lex] lex nulla T. — terminabat suarum] *ita* P; terminarat s. *cett., Ba., Mue.* — materiem] *ita* PH; materiam ETδ. — harenam] *ita* H; arma *cett., Ba., Mue.* — aedificium exstruere] exstr. aed. P, *Ba., Mue.* — **75.** P. Aponio] Papinio P; Apinio T; Aponio HEδ; P. Apinio *Ba., Mue., Kl.* — minitatus] minatus H. — cessissent] *ita* PH; cessisset ETδ. — ausus est] ausum esset H; ausum esse PTδ; *Cl., Ba., Mue., Kl.*; ausus esset E. — quantam posceret] *ita* H; q. poposcerat *cett., Ba., Mue.* — et limine] et lumine H, *Cl.* — **76.** usu iam] *ita* H; iam usu Tδ, *Ba., Mue.*; *om.* iam E. — potius inmitteret] *ita* HE; p. mitteret TWδ. — vestra tecta vestras pecunias] v. pec. v. tecta TW. — putatis haec] haec p. ET, *Ba., Mue. Cl.* 1900. — quae patent quae] quae patentur haec quae H. — **77.** in civitate: *ante* leges *haec verba habet* H, *post* leges E, *ante* maneret Tδ, *Ba., Mue., post* maneret *Kl.*; *del. Cl.* — laetitiam attulit] *ita* H; att. laet. *cett., Ba., Mue.* — **78.** bona esse visuros] *ita* Hδ; multa b. e. v. TW; vestra b. e. v. E. —

hoc ipso summo viro] *om.* ipso H, *Cl.*, *Kl.* — cupiditatibus fractis] cup. confractis H, *Cl.* — quis est igitur] q. i. est H, *Cl.* — arbitretur] *ita ed. Aldina*; arbitraretur *codd.* — perpetuae possessionis] p. possessiones HTE, *Cl.* — mearum inimicitiarum] in. m. T, *Ba.*, *Mue.* — nempe haec... P. Clodi] *om.* haec est quaestio H; *totum comma del. Cl.*, *parenth. clausit Kl.* — **79.** ut ea cernimus quae videmus] ut ea cernamus quae non videmus H, *Cl.*, *Quintil. IX.* 2. 41. — si possim] *ita* Tδ; si possimus H, *Cl*,, *Kl.*; si possum E. — Milonem ut] *ita* H; ut Mil. *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — vivus adficeret] *ita* H; v. affecerat Tδ; v. efficeret E. — nolitis] *ita* Hδ, *Quintil. V.* 14. 2; nolletis ET. — lata lex nunquam esset] ista lex numquam lata esset H, *Cl.* — **80.** aliis in urbibus] in a. urb. H, *Cl.* — et libenter] et libente H, *Or.* — fecisse se] se fecisse H, *Cl.* — quod esset ei] *ita* ET; *om.* ei H, *Cl.* — verum etiam praedicandum] sed etiam vere praedic. H, *Cl.*; verum etiam vere praed. *Lamb.* — **81.** vestri ordinis defensorem] *om.* ordinis H, *Cl.*; *Ba.* — in ea confessione] in tali conf. H, *Cl.* — sin factum] *ita* H; si factum TEδ, *Ba.*, *Mue.* — quam laetari] potius q. laet. H. — **82.** fuimus omnes] *ita* HW; omnes f. *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — nostra futura esset] fut. e. n. H, *Cl.* — mihi ipsi tribuenda] m. trib. ipsi (*cod.* ipsa) H, *Cl.* — quod conabar] cum conabar E. — interficere: *hoc verbum post* civem *habent* T, *Ba.*, *Mue.* — cives viri] *om.* H. — **83.** Fortuna] *om.* H. — numenve] numenque H, *Cl.* — nostrorum sapientia] *om.* nostrorum ET, *Ba.*, *Mue.* — **84.** est est] *ita* H; est T, *Ba.*; est igitur E. — illa vis profecto] *ita* H; profecto illa vis *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — tamque praeclaro] *ita* H; tam praecl. *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — ac plane] *ita* H; aut pl. *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — ea vis igitur ipsa] *om.* ipsa H, *Cl.*; ea vis ipsa ig. T. — **85.** regiones] *ita* H; religiones ETδ, *Ba.*, *Mue.* — quae illam] *ita* HE; quae tum il. W; quae cum il. Tδ. — atque testor] *ita* H, *Quintil. XI.* 1. 34, *Or.*; atq. obtestor *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — oppresserat] impresserat H. — vestrae tum arae vestrae religiones] *om.* arae vestrae H, *Cl.*; *om.* arae *Ba.* (*ex Grutero*); v. t. irae v. r. *Mue.* (*ex Richter*). — aperuisti] aperuistis H. — **86.** T. Serti] Serti (*omisso* T.) PH; Sergi P. — sine lamentis] *om.* H. — ambureretur] *ita* PHSδ; imbueretur ET; *add.* etiam Tδ. — **87.** me dius fidius mihi] mihi me d. f. Tδ. — a iudicibus] *om.* a ET. — palam: *hoc verbum ante* se *habet* H. — nos servis] nos iam s. *Ascon.* — **88.** poterat obstare] obst. pot. P. *Ba.*, *Mue.* — quasi devinctum] sibi dev. *Lamb.*, *Cl.* (devinctum P; devictum *cett.*). — suam esse] s. potentiam esse ETδ. — **89.** fortis esset] fortis fuisset H. — quae est inventa... Clodianis: *haec del. Bake, qui scholiastae cuidam tribuenda putat, et Cl.*; *parenth. cl. Ba.* — suos effecisset] s. fecisset E, *Ba.*, *Mue.* — **90.** qui mortuus uno] cui m. u. E; cum m. u. TW; cui mortuo unus *Cl.* — Sexto Clodio duce] *ita codd.*; *om. Cl.*; Sexto Clodio *del. Madvig*; *parenth. clausi ego cum Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — esset ausurus] *ita* H; esset ausus *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — **91.** ab inferis] *ita* H; a mortuis ETδ, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — cucurrerunt] concurrerunt *Madvig*, *Cl.* — cum fascibus *ita Lamb.* (*cfr. Ascon.* 34, *Phil. XIV.* 15); cum facibus HET; cum falcibus S, *Or.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — volitarunt] volitaverunt *Cl.* — et in suscepta] *om.* et H, *Cl.* — et auctoritati] *om.* et E, *Cl.*, *Kl.*; atque auct. H. — et incredibili] *om.* et H, *Cl.*, *Kl.* — **92.** etiam sit adiuvandus] *ita* HEδ; etiam ad. sit T; sit et ad. P, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — in infimi] *om.* in HETW, *Ba.*, *Kl.* — hominum condicione] *ita* PH; omnium cond. ETδ. — timidos et supplices] tim. atque suppl. P., *Ba.*, *Mue.* — et animosos] atque an. P, *Ba.*, *Mue.* — fortes et animosos... non requirunt: *cfr. Iul. Severianum, Rh. L. p.* 344. — servari H, *Sev.*; servare PETδ, *Ba.*, *Mue.*

— **93.** valeant... mei] valeant valeant inquit mei cives valeant H, *Or.*; val. in. ci. m. val. *Kl.* — erit merita de me] m. de me e. Tδ. — sed propter] *ita* PH; sed per *cett.* — bona re publica] *ita* PH; re p. b. *cett.* — **94.** mihi suscepti] *ita* P; mei suscepti H, *Cl.*; suscepti mei S, *Or. cfr. Quintil. VI.* 1. 27. — cogitationes] *ita* H; o cogit. ETδ, *Quintil. l. c.*; et cogit. P, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — putarem in patria non futurum] *ita* P; non fut. in. p. put. TSδ; fut. in p. non put. HE. — illi illi inquit] illi inquit P, *Kl.* — ubi denique tua] u. d. tua illa P, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — atque defensio] et def. Tδ. — **95.** hoc eodem] *add.* illo H, *Cl.* — negat enim se] *om.* se PS, *Or.*, *Kl.* — civibus fecisse] *add.* se *Ba.* — pericula circumspicientibus] circ. per. Tδ, *Ba.*, *Mue.* — suam se fecisse] *ita* H; *om.* suam *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — fortuna dederit] f. ceperit *Cl.*; fortunae ceperit H. — secum se ablaturum] *ita* H; *om.* se *cett.*, *Or.*; se secum ab. (se *suppl. Halm*) *Ba.*, *Mue.* — **96.** vocem sibi] *ita* HE; sibi vocem TS, *Ba.*, *Mue.* — si haec arma] *om.* arma Tδ, *Ba.*, *Mue.* — **97.** brevitatem vitae] *ita* Hδ; brevitate v. ET. — **98.** a meis inimicis] *ita* HS; a suis in. ETδ; a tuis in. *Lamb.* — celebramur] *ita* H; celebremur ET. — semper habitabit] s. hic hab. H, *Cl.* — **99.** animo es] an. sis H, *Cl.* — quo est ista] *ita* H; quo est illa TES, *Ba.* — est illa saltem] est illa tamen ETδ, *Ba.*, *Mue.* — mihi umquam iudices] unqu. iud. m. Tδ, *Ba.*, *Mue.* — etsi quis] tametsi quis H, *Cl.* — quae si vos cepit oblivio] quod si vos cepit obl. mei *Cl.*; quae si vos cepit oblivio mei H. — meo capite] in meo cap. H, *Cl.* — **100.** si qua vis] si quae vis T, *Ba.*, *Mue.* — si qua dimicatio] si quae dim. T, *Ba.*, *Mue.* — quod faciam] quid f. TES. — non abnuo non recuso] non rec. non ab. Tδ, *Ba.*, *Mue.* — **101.** non movetur] non commovetur H, *Cl.* — sit hic ea mente] *ita* H, *Cl.*; sed hic ea m. *cett.*, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — eritis animo] *ita* H; animo eritis *cett.*, *Ba.*, *Mue.* — vos in viri et in civis] vos inquam in civis H, *Cl.* (cives H). — periculo appello] app. per. Tδ, *Ba.* — **102.** revocare... potuisti] tu *post* potuisti *habet* T. — grata < omnibus > gentibus: *ita suppl. Garat.*; grata gentibus *codd.* (grā. ingentibus H). Lacunam *signavit Ba. post* grata, *Mue. post* gentibus; *Cl. putat supplendum ita:* gratia ingenti omnibus in gentibus. — a quibus non potuisse ab iis] *ita* HS, *Or.*; non potuisse eis ET, *Ba.*, *Mue.*; *Kl. totum comma sic emendare conatur:* at in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus < omnibus. non potuisse salutem eius impetrare? at > a quibus non potuisse? ab iis qui maxime *etc.*; *Madvig* (*Op. acad. I.* 155) *sic fere legendum ratus est:* quae est grata < omnibus > gentibus; < at quibus iudicantibus > non potuisse? iis qui *etc.* — **103.** in me meosque] mihi meisque H, *Cl.*, *Kl.* — distrahor] *ita* H, *Cl.*; distrahar ETW, *Ba.*, *Mue.*, *Kl.* — praetor consul] *ita* H; proconsul ETδ. — **104.** iudices conservandum virum] vi. cons. iud. H. — **105.** prae lacrimis] pro lacr. H. — possum] possumus H, *Cl.*; sed... possum: *cfr. Quintil. XI.* 3. 173. — probabit] comprobavit H; comprobabit *Cl.*, *Kl.* — et fortissimum] *om.* T. — elegit] legit Eδ; delegit *Kl.*

SCHOLIORUM EDITIONES RECENTIORES.

Q. Asconi Pediani orationum Ciceronis V enarratio. Recensuerunt A. KIESSLING ET R. SCHOELL. Berolini, 1875.

Scholia in Ciceronis orationes Bobiensia. Edidit P. HILDEBRANDT. Adiectae sunt II tabulae photogr. Lipsiae, Teubner, 1907; in-8° p.

Asconi Pediani orationum Ciceronis V enarratio. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit ALB. CURTIS CLARK. Oxford, Clarendon Press, 1907.

Ciceronis orationum Scholiastae. Asconius. Scholia Bobiensia. Scholia Pseudoasconi Sangallensia. Scholia Cluniacensia et recentiora Ambrosiana ac Vaticana. Scholia Lugdunensia sive Gronoviana et eorum excerpta lugdunensia. Recensuit TH. STANGL. 2 Voll. Lipsiae, Freytag et Vindobonae, Tempsky, 1912.

DE MILONIANA OPUSCULA QUAEDAM.

J. N. MADVIG. Opuscula academica I, p. 153 ss.; II. p. 301 ss.

H. GAUMITZ. Zu den Bobienser Ciceroscholien. Progr. Dresden, 1884.

L. LANGE. Observationes ad Cic. orat. Milonianam Progr. Giessen, 1864-5.

A. C. CLARK. Collations of the Harleian ms. of Cicero 2682 (Anecdota Oxoniensia Class. Series VII). Oxford, 1892.

J. BAKE. Scholia Hypomnemata IV. pp. 285-298. Leyden, 1852.

S. RAU, Variae lectiones ad Ciceronis oratt. I. 105 ss.; II. 39 ss. Leyden, 1834-42.

I. GENTILE, Clodio e Cicerone. Milano, 1876.

TESTIMONIA

De oratione ad iudices habita. Asconius, 42: Cicero cum inciperet dicere, exceptum adclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea qua solitus erat constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio; scripsit vero hanc quam legimus ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

Schol. Bobiensis: Sed quoniam et turbulenta res erat et confessa caedes et ad seditionem populus inflammatus et circumpositi iudicio milites, et non longe praesidens consul ipse Pompeius obnixe studens in damnationem Milonis, perferri defensio ista non potuit; nam metu consternatus et ipse Tullius pedem rettulit. Et exsistit alius praeterea liber actorum pro Milone, in quo omnia interrupta et inpolita et rudia, plena denique maximi terroris agnoscas. Sane orationem postea legitimo opere et maiore cura, utpote iam confirmatus animo et in securitate, conscripsit.

Cass. Dio. XL, 54, 2: τοῦτον γὰρ τὸν λόγον τὸν νῦν φερόμενον ὡς καὶ ὑπὲρ τοῦ Μίλωνος τότε λεχθέντα χρόνῳ ποθ' ὕστερον καὶ κατὰ σχολὴν ἀναθαρσήσας ἔγραψε. καὶ δὴ καὶ τοιόνδε τι περὶ αὐτοῦ παραδέδοται. ὁ Μίλων τῷ λόγῳ πεμφθέντι οἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐντυχών, ἐπεφυγάδευτο γάρ, ἀντεπέστειλε λέγων ὅτι ἐν τύχῃ αὐτῷ ἐγένετο τὸ μὴ ταῦθ' οὕτω καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ λεχθῆναι· οὐ γὰρ ἂν τοιαύτας ἐν τῇ Μασσαλίᾳ, ἐν ᾗ κατὰ τὴν φυγὴν ἦν, τρίγλας ἐσθίειν εἴπερ τι τοιοῦτον ἀπελελόγητο. τοῦτο δὲ ἔγραφεν, οὐχ ὅτι τοῖς παροῦσιν ἠρέσκετο (πολλὰ γὰρ ἐπὶ τῇ καθόδῳ ἐπετόλμησεν), ἀλλ' ἐς τὸν Κικέρωνα ἀποσκώπτων, ὅτι μηδὲν χρηστὸν ἐν τῷ τῆς ἀπολογίας καιρῷ εἰπὼν ἔπειτα ἀκάρπους λόγους καὶ ἐμελέτα καὶ ἔπεμπεν αὐτῷ ὥσπερ τι ὠφελῆσαι τότε αὐτὸν δυναμένους.

Quintil. IV, 3, 17: ... unde Ciceronem quoque in prooemio cum diceret pro Milone degredi fuit necesse, ut ipsa oratiuncula qua usus est patet.

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA
ORATIO

PRAEFATIO AD ARCHIANAM

Archianae codicum agmen ducunt Erfurtensis (E) de quo mentionem feci in praef. ad Milonianam, et Gemblacensis nunc Bruxellensis 5352 (G), qui omnium optimus habetur. Hunc igitur codicem post Io. Georg. Baiterum denuo diligenter contulit Aem. Thomas eumque ad litteram fere expressit in sua critica Archianae editione, quae prodiit Parisiis a. 1883. Itaque Thomasii textum prae ceteris in hac mea recensione paranda sum secutus. At cum non omnes coniecturas probaverim, quas postea ipse Thomas excogitavit (nam eius recentissimam editionem a. 1915 prae oculis habui), iis in locis quibus lectio mss. erat emendanda, mei Thomasiique textus discrepantias hic referam, quarum tamen in Critica Appendice pleniorem rationem ostendi:

§ **4.** cunctaeque Graeciae] cunctaque Graecia *Thomas.* — **5.** sed et iam hoc] sed iam hoc *Th.* — *ibid.* prima adfuerit] prima adfuerat *Th.* — **9.** his igitur in tabulis] his igitur tabulis *Th.* — *ibid.* nullam lituram in nomine] nulla in litura nomen *Th.* — **11.** quem tu criminaris] quibus tu criminaris *Th.* — *ibid.* in civium romanorum iure esse versatum] in civium romanorum iure eum esse versatum *Th.* — **14.** plena exemplorum vetustas quae iacerent] plena exemplorum vetustas... quae iacerent *Th.* (*lacunam statuit post verbum* vetustas). — *ibid.* et mentem meam] et mentem *Th.* (*om.* meam). — **15.** et sine doctrina, naturae] sine doctrina et naturae *Th.* — **16.** animi aversionem] animi remissionem *Th.* — *ibid.* nam ceterae] nam ceterae res *Th.* — **18.** et doctrina et praeceptis] ex doctrina et praeceptis *Th.* — **21.** et ipsa natura et regione vallatum] et ipsa natura egregie vallatum *Th.*

— *ibid.* atque totius belli ore] atque e totius belli ore *Th.* — 22. de nostra civitate] *om.* civitate *Th.* — 28. huiusce imperii] huius urbis atque imperii *Th.* — *ibid.* ad perficiendum adoravi] ad perficiendum adornavi *Th.* — 29. de ipsa vita] de vita ipsa *Th.* — *ibid.* esse dimetiendam] esse dimittendam *Th.* — 30. ad aliquam [animi] mei partem] ad aliquam mei partem *Th.* — 32. de ipsius studio] de ipso studio *Th.*

Recentiores libri mss., Italicae scilicet et Gallicae familiae, quorum nonnullos contulit A. C. Clark in sua Oxoniensi recensione a. 1911, parum sane ad Archianam critice recensendam prodesse videntur. Ex Italis vero optimus habetur Lagomarsinianus ille XLIII Laurent. S. Crucis, ex quo nonnullas lectiones in Critica Appendice ad Archianam excerpsi; hic liber in Catalogo Bandinii ita describitur: *Laurent. S. Crucis Plut. XXIII sin. cod. III. Codex membran. ms. in fol. min. saec.* XIV *binis columnis, cum adnotationibus quibusdam marginalibus eiusdem antiquae manus valde bonis, num.* 655 *notatus et ab Hier. Lagomarsinio collatus Florentiae* 27 *Decembris* 1740 *et num. II.* 43 *designatus. Constat foliis scriptis* 111 (1). Ex hoc ergo codice rettulit Clarkius selectas ad Archianam, Sullanam et Plancianam lectiones, quae in textu Archianae nonnumquam cum GE concordant. De Gallica recentiorum M. Tulli codicum familia ipse Clark haec animadvertit (2): *Familia Gallica permultos codices amplectitur, quos ex uno fonte deductos esse constat. Censeo fuisse in Gallia codicem satis corruptum in quo Planciana, Sullana, Archiana, Caesarianae, Cluentiana, Quinctiana, Flacciana legerentur, hoc ordine dispositae: ex hoc exemplari nunc deperdito cetera emanasse. Hi libri inter se tam similes sunt ut, si unum excusseris, omnes nosse videaris: e magno numero duos elegi, Paris.* 14749 (Σ)..... *et Paris.* 16228 (*g*), *qui quibusdam locis sinceriorem scripturam exhibet.* Ex his igitur duobus Parisiensibus mss. ipse lectiones selectas rettulit ad textum oratt. pro Sulla, pro Archia, pro Plancio; quae vero ad Archianam pertinent, nisi a GE confirmentur, ineptae prorsus ac nullius momenti sunt.

In Critica mea Appendice praeter testimonia Erfurt., Gemblac. et quarundam lectionum P. Pithoei ex Baitero excerptarum,

(1) Bandini, *Catal. Cod. lat, Bibl. Laurent.* IV, p. 170.
(2) *Praef.* p. IV.

rationem protuli editt. earum quas in Milonianae conlatione ante oculos habui, videlicet Baiterianae et Muellerianae, quarum lectiones a meo textu discrepantes obsignavi; item Thomasianas varietates, et ubi visum est, Clarkianas aliorumque, suis locis adduxi.

Pauca sunt de ipsa oratione conmemoranda. Cum lege Papia a. 65, cautum esset ne quis inlicite ius civitatis Romanae usurparet, A. Licinius Archias hac ipsa lege reus factus, causam dixit a. 62, Q. Cicerone M. Tulli fratre praetore iudicium exercente, M. vero Tullio pro eo verba faciente. Cum autem probari non posset Archiam ex foederata esse civitate (quod ex lege Plautia Papiria a. 89 (1) requirebatur ad ius Romanae civitatis adipiscendum) Heraclea scilicet, incenso Heracliensi tabulario, Tullius hoc ipsum adfirmare et conprobare nititur, testimonio et auctoritate cum M. Luculli tum Heracliensium legatorum. At cum angustior esset oratio his tantum argumentis innixa, Tullius disceptationem luculenter inducit per ipsius personae qualitatem, demonstrans A. Licinium Archiam etiam si non esset romanus civis, in civium numerum ingeni doctrinaeque excellentia esse adsciscendum.

Partitio vero rhetorica orationis haec est:

Exordium §§ 1-3.

Propositio 4*a*.

Narratio 4*b*-7.

Probatio, qua confirmatur I Archiam civem romanum esse 8-11; II etiam si non esset, in civium tamen ordinem accipiendum esse: *a*) propter excellentiam ingeni et poeticae facultatis 12-19; *b*) quod omne studium atque ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandas 20-30.

Epilogus 31-32.

(1) Scilicet a M. Plautio Silvano et C. Papirio Carbone tr. pl. proposita. Cfr. Arch. 7.

ARGUMENTUM SCHOLIASTAE BOBIENSIS AD ARCHIANAM *.

A. Licinius Archias se studiis poeticis dedidit et adprime, ut videbatur, excelluit in hoc genere litterarum. Amicitia igitur etiam viris inlustribus familiariter copulatus est, ut ipse M. Tullius in orationis huius narratione confirmat. *Interim satis longo intervallo cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem L. Lucullo regre*deretur, Heracleam venit, quae tunc erat civitas foederata, et adscriptus est in ordinem Heracliensium civis. Tunc Silvanus (Silanus *cod.*) et Carbo cos. (*ita cod.*) legem tulerunt, ut omnes qui essent ex foederatis populis, civitatem romanam consequerentur, si modo illo tempore, quo lex lata esset, domicilium in Italia haberent, et intra diem sexagesimum (sexangesimum *cod.*) professi apud praetorem fuissent. Quae cum (quum *cod.*) Licinio Archiae ad obtinendum ius civitatis romanae argumenta deessent, quoniam neque tabulis Heracliensium probare poterat adscriptum se in ordinem civium, quippe tabularium civitatis illius exarserat bello sociali, nec bona sua in censum detulerat, reus factus *est* lege Papia, quae lata fuerat ad eos coercendos qui temere et inlicite civitatem romanam usurpassent. Fit ergo quasi coniecturalis, an adscriptus sit in ordinem Heracliensium et an fecerit omnia quae is facere debuerit qui esset e numero foederatorum. Et deficitur quidem multis probationibus; testimonio tamen Heracliensium, et vel maxime quibus tota occupatur oratio, poeticae facultatis et doctrinae iucundissimae gratia nititur. Est etiam, omissa coniectura, disceptatio per ipsam qualitatem personae, *ut* civis romanus debeat adoptari, etiam si in praeteritum non sit adsociatus.

---

* Ex editione Orelliana, conlatis recentioribus.

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA

ORATIO

Si quid est in me ingeni, iudices, quod sentio 1 1
quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi,
in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut
si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium stu-
diis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor
aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum om-
nium vel in primis hic A. Licinius fructum a me re-
petere prope suo iure debet. Nam, quoad longissime
potest mens mea respicere spatium praeteriti tem-
poris et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde
usque repetens, hunc video mihi principem et ad
suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum
studiorum exstitisse. Quod si haec vox huius hortatu
praeceptisque conformata non nullis aliquando saluti
fuit, a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et
alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum
est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus.
Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod 2
alia quaedam in hoc facultas sit ingeni neque haec
dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni

studio penitus umquam dediti fuimus. Etenim omnes
artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quod-
dam commune vinculum et quasi cognatione quadam
2 3 inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum
esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio
publico, cum res agatur apud praetorem populi Ro-
mani, lectissimum virum, et apud severissimos iu-
dices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc
uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine
iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhor-
reat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc
veniam adcommodatam huic reo, vobis, quem ad
modum spero, non molestam, ut me pro summo
poëta atque eruditissimo homine dicentem hoc con-
cursu hominum litteratissimorum, hac vestra huma-
nitate, hoc denique praetore exercente iudicium, pa-
tiamini de studiis humanitatis ac litterarum paulo
loqui liberius et in eius modi persona, quae propter
otium ac studium minime in iudiciis periculisque
tractata est, uti prope novo quodam et inusitato
4 genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui concedique
sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium
non modo non segregandum, cum sit civis, a numero
civium, verum etiam, si non esset, putetis adsci-
scendum fuisse.

3 Nam, ut primum ex pueris excessit Archias atque
ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem
informari solet, se ad scribendi studium contulit, pri-
mum Antiochiae (nam ibi natus est loco nobili), ce-
lebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis
hominibus liberalissimisque studiis adfluenti, cele-
riter antecellere omnibus ingeni gloria contigit. Post
in ceteris Asiae partibus cunctaeque Graeciae sic

eius adventus celebrabantur, ut famam ingeni exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tum plena Graecarum 5
artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc isdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhegini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt, et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed et iam hoc non solum ingeni ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adolescentiae prima *ad*fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis iucundus 6
Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio; audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur; Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. Interim satis longo 4
intervallo, cum esset cum *M.* Lucullo in Siciliam profectus, et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quae cum esset civitas aequissimo iure ac foedere, adscribi se in eam civi-

tatem voluit, idque, cum ipse per se dignus puta-
retur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Hera-
7 cliensibus inpetravit. Data est civitas Silvani lege
et Carbonis, SI QUI FOEDERATIS CIVITATIBUS AD-
SCRIPTI FUISSENT, SI TUM, CUM LEX FEREBATUR, IN
ITALIA DOMICILIUM HABUISSENT ET SI SEXAGINTA
DIEBUS APUD PRAETOREM ESSENT PROFESSI. Cum
hic domicilium Romae multos iam annos haberet,
professus est apud praetorem Q. Metellum, familia-
8 rissimum suum. Si nihil aliud nisi de civitate ac
lege dicimus, nihil dico amplius; causa dicta est.
Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Hera-
cleaene esse tum adscriptum negabis? Adest vir
summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus;
qui se non opinari sed scire, non audisse sed vidisse,
non interfuisse sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses
legati, nobilissimi homines, (huius iudici causa cum
mandatis et cum publico testimonio venerunt), qui
hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu ta-
bulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico
bello incenso tabulario interisse scimus omnes. Est
ridiculum ad ea quae videmus, nihil dicere, quaerere,
quae habere non possumus, et de hominum memoria
tacere, litterarum memoriam flagitare, et cum habeas
amplissimi viri religionem, integerrimi municipi iusiu-
randum fidemque, ea quae depravari nullo modo pos-
sunt, repudiare, tabulas quas idem dicis solere con-
9 rumpi, desiderare. An domicilium Romae non habuit
is, qui tot annis *ante* civitatem datam sedem omnium
rerum ac fortunarum suarum Romae conlocavit? An
non est professus? Immo vero iis tabulis professus,
quae solae ex illa professione conlegioque praetorum
obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam

cum Appi tabulae neglegentius adservatae diceren-
tur, Gabini, quam diu incolumis fuit, levitas, post
damnationem calamitas omnem tabularum fidem
resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissi-
musque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Len-
tulum praetorem et ad iudices venerit et unius no-
minis litura se conmotum esse dixerit. His igitur
in tabulis nullam lituram in nomine A. Licini videtis.
Quae cum ita sint, quid est quod de eius civitate 10
dubitetis, praesertim cum aliis quoque in civitatibus
fuerit adscriptus? Etenim, cum mediocribus multis
et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis *haud*
gravatim civitatem in Graecia homines inpertiebant,
Rheginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut
Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant,
id huic summa ingeni praedito gloria noluisse! Quid?
cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam
post legem Papiam aliquo modo in eorum munici-
piorum tabulas inrepserunt, hic, qui ne utitur qui-
dem illis, in quibus est scriptus, quod semper se
Heracliensem esse voluit, reicietur? Census nostros 11
requiris. Scilicet: est enim obscurum proximis censo-
ribus hunc cum clarissimo imperatore, L. Lucullo,
apud exercitum fuisse; superioribus cum eodem quae-
store fuisse in Asia; primis, Iulio et Crasso, nullam
populi partem esse censam. Sed, quoniam census
non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat
eum qui sit census ita se iam tum gessisse pro cive,
iis temporibus, quem tu criminaris ne ipsius quidem
iudicio in civium Romanorum iure esse versatum,
et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit
hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad
aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. Quaere

argumenta, si quae potes; numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

6
12 Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. Quia suppeditat nobis ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se litteris abdiderunt, ut nihil possint ex iis neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit?
13 Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? Atque id eo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio.
14 Nam, nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque hone-

statem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens, animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

Quaeret quispiam: quid? illi ipsi summi viri, quo- 7 15
rum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum, quod respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor: etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc contendo, cum ad naturam eximiam et inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere exsistere. Ex hoc esse hunc numero, 16
quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, Catonem illum senem: qui profecto si nihil ad percipiendam

colendam*que* virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi aversionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: at haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, per-
8 noctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod
17 si ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus.

Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Rosci morte nuper non conmoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles
18 motus celeritatemque ingeniorum neglegemus? Quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis) quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eandem rem dicere conmutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. Hunc ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, cete-

rarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte
constare, poëtam natura ipsa valere et mentis viribus
excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Qua
re suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas,
quod quasi deorum aliquo dono atque munere con-
mendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, 19
sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtae
nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa
et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes
cantu flectuntur atque consistunt; nos instituti rebus
optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum
Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vin-
dicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse
confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido
dedicaverunt, permulti alii praeterea pugnant inter
se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poëta 9
fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum,
qui et voluntate et legibus noster est, repudiemus,
praesertim cum omne olim studium atque omne in-
genium contulerit Archias ad populi Romani gloriam
laudemque celebrandam?

Nam et Cimbricas res adolescens attigit et ipsi illi
C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iu-
cundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus 20
a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum
laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem
illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum
ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem
libentissime audiret: eius, a quo sua virtus optime
praedicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plo-
tium dilexit, cuius ingenio putabat ea, quae gesserat,
posse celebrari. Mithridaticum vero bellum magnum 21
atque difficile et in multa varietate terra marique

versatum totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen inlustrant. Populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum, et regiis quondam opibus et ipsa natura et regione vallatum; populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi; quae quorum ingeniis effe-
22 runtur, ab iis populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius; itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. At iis laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium
10 nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiciamus?

23 Nam, si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus exiguis sane continentur. Quare, si res eae, quas gessimus, orbis

terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo
manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam
famamque penetrare, quod cum ipsis populis, de
quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis
certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maxi-
mum et periculorum incitamentum est et laborum.
Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille 24
Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen,
cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset: « O
fortunate, inquit, adolescens, qui tuae virtutis Ho-
merum praeconem inveneris! ». Et vere: nam, nisi
Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius
contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster
hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit,
nonne Theophanem Mytilenaeum, scriptorem rerum
suarum, in contione militum civitate donavit, et
nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine
quadam gloriae conmoti, quasi participes eiusdem
laudis magno illud clamore adprobaverunt? Itaque, 25
credo, si civis Romanus Archias legibus non esset,
ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere
non potuit! Sulla, cum Hispanos et Gallos donaret,
credo, hunc petentem repudiasset! quem nos in con-
tione vidimus, cum ei libellum malus poëta de po-
pulo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset
tantum modo alternis versibus longiusculis, statim ex
iis rebus, quas tum vendebat, iubere ei praemium
tribui, sed ea condicione, ne quid postea scriberet.
Qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen
praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scri-
bendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello 26
Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit,
neque per se neque per Lucullos inpetravisset? qui

praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut
etiam Cordubae natis poëtis pingue quiddam sonan-
tibus atque peregrinum tamen aures suas dederet.
11 Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscu-
rari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur
omnes studio laudis, et optimus quisque maxime
gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam illis libellis,
quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum
inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobili-
tatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari
27 volunt. Decimus quidem Brutus, summus vir et
imperator, Acci amicissimi sui carminibus templorum
ac monumentorum aditus exornavit suorum. Iam
vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit,
Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis con-
secrare. Quare, in qua urbe imperatores prope ar-
mati poëtarum nomen et Musarum delubra colue-
runt, in ea non debent togati iudices a Musarum
28 honore et a poëtarum salute abhorrere. Atque ut
id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo
et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse,
verum tamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas
res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro sa-
lute huiusce imperi et pro vita civium proque uni-
versa re publica gessimus, attigit hic versibus atque
inchoavit: quibus auditis, quod mihi magna res et
iucunda visa est, hunc ad perficiendum adoravi.
Nullam enim virtus aliam mercedem laborum peri-
culorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae;
qua quidem detracta, iudices, quid est, quod in hoc
tam exiguo vitae curriculo et tam brevi tantis nos
29 in laboribus exerceamus? Certe, si nihil animus prae-
sentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitae

spatium circumscriptum est, isdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, nec totiens de ipsa vita dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse dimetiendam conmemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequan-
dam. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, 12 30
qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt; consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem non multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam [animi] mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, 31
quem amicorum videtis conprobari cum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis; causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipi, testimonio Luculli, tabulis Metelli conprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo hu-

mana, verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius quam acerbitate violatus esse videatur.

32 Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus: quae a foro aliena iudicialique consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta; ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

APPENDIX CRITICA
AD ARCHIANAM

NOTAE.

G = Codex Gemblacensis, nunc Bruxellensis 5352. Saec. XII.
E = Codex Erfurtensis, nunc Berolinesis 252. Saec. XII-XIII.
a = Codex Laurenti (S. Crucis) Plut. XXIII sin. 3 (Lagom. 43). Saeculi XIV-XV.
P = Lectiones quaedam a P. Pithoeo ad margines exempli edit. Lambinianae a. 1581, quod exstat in Bibl. Heidelbergensi, adscriptae; post Graevium iterum exscripsit Halmius.
Schol. Bob. = Scholiasta Bobiensis.
Ba. = Editio, quam protulit Io. Georg. Baiter (Baiter-Halm Cic. opp.) II, 2, p. 786 sqq. Turici 1856.
Mue. = Editio Lipsiensis C. F. W. Muelleri. Partis II vol. II p. 374 sqq. Lipsiae 1892.
Cl. = Editio Oxoniensis Alb. C. Clarkii. Oxonii 1911.
Th. = Editio, quam curavit Aem. Thomas. Parisiis 1915.
Lamb. = Editio Lambiniana a. 1566.
Or. = Editio Orelliana prior. Turici 1826-1831.
del. = delevit.
om. = omittit, omittunt.
add. = addit, addunt.

1. hic A. Licinius] *add.* Archia G*a*. — a me repetere] a me petere E. — servare possemus] *ita edd.* servare possumus GE. — **2.** huic uni] *ita Lamb.*; huic cuncti *codd.* — vinculum] vinclum G, *Mue.* — **3.** res agatur] res agitatur *Schol. Bob.* — lectissimum virum] rectissimum v. *Schol. Bob.* — **4.** quod si mihi] *om.* mihi E. — ab iis artibus] ab his art. GE. — adfluenti] afluenti G. — celeriter antecellere] celeriter ei ut antecelleret *Lamb.* — gloria contigit] *ita codd.* gloria coepit *Ernesti*, *Mue.*, *Cl.* — cunctaeque Graeciae] *ita codd.*, *Or.* cunctaque Graecia *Lamb.*, *Ba.*, *Mue.*, *Cl.*, *Th.* — celebrabantur] celebrantur E. — admiratioque] admirationemque GE. — **5.** tranquillitatem rei publicae] tranq. populi R. GE. — Tarentini] *post hoc verbum verba* et Locrenses *suppleverunt ex* § 10 *Mue.*, *Cl. aliique* (*cfr.*

Luterbacher, Zeitschrift f. das Gymnasialwesen, 1883, p. 27). — eum domum suam] *ita* G*a*; eum in domum s. *cett., Klotz.* — sed et iam hoc] *ita ego*; sed etiam hoc *codd. Klotz, Kayser, Ba.* (*cum cruce*); sed iam hoc *Th.*; et erat hoc *Eberhard, Mue.*; dedit etiam hoc *Cl.* — non solum ingeni] non solum < lumen > ingenii *Cl.* — prima adfuerit] prima fuerit GE; prima fuit *codd. quidam Lagomarsiniani* et *Ba.*; prima adfuerat *Th.*; prima favit *Madvig, Halm., Mue.* — **6.** cum M. Lucullo] cum L. Lucullo *codd. corr. Schütz.* — **7.** Silvani] Sillani *codd.* (Silani G) *corr. Hotoman.* — **8.** Grati] gratis *codd.*; Gratti *Buecheler* (*Rhein. Mus.* 1880, *p.* 407), *Mue., Cl.* — huius iudici causa] *ita codd.*; qui huius iud. causa *Lamb.* — venerunt] *delendum censent Mommsen, Kayser, Richter, Eberhard.* — hunc adscriptum Heracliensem] *ita codd.*; hunc ascr. Heracliae esse *Lamb., Cl.* — tabulas] *ita Schol. Bob.*; tabellas GE. — publicas *om. Schol. Bob.* — quae videmus] *ita* G.; quae habemus *cett., Ba., Mue., Cl.* — **9.** an domicilium] *ita* GE; at dom. *codd. recentiores, Ba.*; at domicilium... habuit. Is *etc. Or.* — ante civitatem datam] *ita edd.*; *om.* ante *codd.* — an non est] *ita* GEP; at non est *codd. recentiores et Ba. sublato interrogationis signo.* — his igitur in tabulis] in *om. codd. Klotz, Ba., Th., suppl. Eberhard.* — nullam lituram in nomine] n. l. in nomen *codd.* (in nomine *quidam recentiores*); nulla in litura nomen *Th.* — **10.** dubitetis] *ita edd.*; dubitatis GE*a*, *at cfr.* § 28: quid est quod... exerceamus. — haud gravatim] *ita Th.*; gravat in G; vel gratuito gravat E; gratuito *Ba., Mue., Cl.* — cum ceteri] *del.* cum *Eberhard*; *parenth. clausit Mue.* — inrepserunt] *ita codd.*; inrepserint *Ba., Halm.* — **11.** esse censam] esse censeam GE*a*. — ita se iam] ita *om. Lamb., parenth. claus. Ba., Kayser.* — gessisse pro cive] *del.* pro cive *Richter.* — quem tu criminaris] *add.* is *ante* quem *Halm, Cl., ante* et testamentum *Eberhard*; quibus tu criminaris *Th.*; quae tu criminaris *codd.* — esse versatum] eum esse versatum *Th.* — pro consule] praetore consule E; praetore (p. r. G) et consule *cett.* — numquam enim hic] *om.* hic E*a*. — **12.** Grati] Gratti *Mue., Cl.* — hoc homine] hoc nomine E. — ubi et animus ex hoc] ubi et enim lex hoc GE*a* (*om.* et *a*). — doctrina eadem relaxemus] *om.* doctrina EP, *Eberhard.* — **13.** alveolo] aleae *a cettq. recentiores.* — atque id eo mihi] atque hoc adeo mihi GE, *Klotz, Eberhard* ([ad]eo); atque hoc eo *Ba., Mue.* — quantacumque est in me] *om.* est *codd. suppl. Or., Th.*; quant. in me est *Ba., Mue.* — **14.** pleni omnes sunt] pl. sunt omnes E. — vetustas] *post hoc verbum lacunam signat Th.* — et mentem meam] *om.* meam *Th.* — **15.** quod respondeam] *ita codd.*; quid resp. *Ba., Mue., Cl.* — et sine doctrina] *ita codd., Ba.*; sine doctrina et *Schütz, Halm, Eberhard, Th., Mue., Cl.* — naturae..... sine doctrina *om.* E. — **16.** moderatissimos] modestissimos *quidam codd. recentiores.* — Catonem] *ita codd.*; M. Catonem *Ba., Mue., Cl.* (*supplevit Manutius*). — colendamque] *ita edd.*; colendam GE, *quod verbum parenth. claus. Mommsen, Kayser.* — animi aversionem] *ita ego*; animadversionem GEP, *recentiores*; animi adversionem, *cum Grutero, Or.*; animi remissionem *Th., Cl., Ba., Mue. et vulgo.* — nam ceterae] *add.* res *Th.* — adolescentiam alunt] *ita vulgo*; adol. agunt *codd.*; adol. acuunt *Gulielmius, Cl.* — perfugium] profugium G*a*. — **17.** conmoveretur] moveretur *Schol. Bob.* — **18.** et doctrina et praeceptis] ex doctr. et pr. *Th., Cl.* — **19.** saxa atque solitudines voci... consistunt] *cfr. Quintil. VIII,* 3, 75; *IX,* 4, 44; *cfr. XI,* 1, 34. — voci respondent] *ita Quintil.*; voce resp. *codd.* — qui et voluntate] et qui vol. GEP*a*. — repudiemus] *ita Th.* (*cfr.*

22: eiciamus); repudiamus *codd.*, *Cl.*; repudiabimus *Ba.*, *Mue.* — **20.** facile praeconium] praec. fac. *Lamb.*, *Halm*, *Cl.* — quod acroama] qualia carmina quod acroama E. — **21.** Lucullo] L. Lucullo *Stuerenburg.* — et ipsa natura et regione vallatum] et ipsa naturae regione vallatum *codd.*; et ipsa natura regionis vallatum *Ba.*; et ipsa natura egregie vallatum *Th.* — atque totius belli ore] atque e totius belli ore *Halm*, *Th.* — et incredibilis] *ita codd.* est incredibilis *Garatoni*, *Mue.*, *Cl.* — efferuntur] haec feruntur *codd.*; ecferuntur *Stuerenburg*, *Mue.* — **22.** ex marmore. At iis] et marmoratis *codd.*; ex marmore cuius *Ba.*, *Mommsen*, *Halm*, *Eberhard*, *Mue.* — Rudinum] *ita Schol. Bob.*; rudem tum G; rudem tu E. — civitate] *om. Th.* — eiciamus] eiciemus *Ba.*, *Mue.* — **23.** quo manuum nostrarum tela] quominus m. n. t. GE; quo hominum nostrorum t. *Cl.* — eodem] eandem G. — **24.** inveneris] inveneras GE. — nisi Ilias illa] *ita corr. Navagerus*; nisi illi (illa *a*, *om.* E) ars illa *codd.* — **25.** et Gallos donaret] donaret et Gallos E, *Klotz*, *Kayser.* — quem nos in contione vidimus] *del.* in contione *Cl.*; videmus GE*a.* — iubere ei] iussit ei *a*, *Schol. Bob.* — sed ea condicione] *ita Schol. Bob.*; sub ea condicione *codd.* — duxerit] deduxerit GE. — huius ingenium] cuius ing. GE. — **26.** dederet] cederet E. — praedicari de se] *om.* de *Lamb.* — ipsi illi philosophi... inscribunt ut in eo ipso... nominari velint *Amm. Marcell.*, *XXVII*, 7; *cfr. Cic. Tuscul. I*, 34. — **27.** togati iudices] locati iudices GE. — **28.** huiusce imperi] *ita cod. Paris* 14749 *ex collat. Clarkii aliique codd. recentiores Palatini et Lagomarsiniani*; huius aeque imperii GP; huius atque imperii E; huius urbis atque imperii *Ba.*, *Mue.*, *Cl.*, *Th.*; *suppl.* urbis *Navagerus.* — adoravi] *ita in commate apud Schol. Bob.*, *qui de hoc verbo haec animadvertit:* « *Hoc verbum* adoravi *significat cohortatus sum. Adoravit* (*adorare?*) *autem orare et petere significat* ». *Quo in loco Maius quidem legendum censuit: adhortavi*, *eius vero sententiam reicit Orellius*; adortavi G; adhortatus sum E, *Mue.*; hortavi P*a*; adornavi *Ba.*, *Klotz*, *Kayser*, *Cl.*, *Th.* — detracta iudices] detracta unum G. — **29.** circumscriptum est] circ. iste G. — terminaret] terminarit G. — nec totiens] neque totiens *Ba.* — de ipsa vita] de vita ipsa *Th.* — esse dimetiendam] *ita Lamb.*; esse dimittendam *codd.*, *Ba.*, *Mue.*, *Cl. Th.*; esse † dimittendam *Or.* — **30.** non multo malle] *ita Lamb.*, *Or.*, *Th.*; nonne m. m. *codd.* — sive a meo] *om.* sive GEP. — animi mei] *ita codd.*; *del.* animi *Ba.*, *Th.*, *ego parenth. clausi.* — **31.** vetustate] venustate *codd.* — quantum id] quanto id *codd.* — ingeniis expetitum] *ita codd.*; iudiciis expetitum *Madvig*, *Cl.* — eius modi] huius modi E. — petimus a vobis] *om.* petimus G. — in tantis ingeniis] *ita* GE; in tantis negotiis *codd. recentiores.* — estque ex eo numero] isque est eo numero GE, *corr. Madvig*; quique est ex eo numero *Cl.* — itaque dicti] atque dicti E. — **32.** quae a foro aliena iudicialique] quae firme a me iudicialique *codd.*; quae non forensi neque iudiciali *Lamb.*; quae non fori neque iudiciali, *cum ed. Juntina*, *Or.*; quae † firme a me iudicialique *Ba.* — de ipsius studio] *ita codd.*, *Ba.*; de meo atque ipsius studio *Lamb.*; de ipso studio *Mue.*, *Cl.*, *Th.*

TESTIMONIA

De Quinto Cicerone in causa Archiae iudicium exercente.

Schol. Bob. (ed. Orell. V, 2, p. 352 sqq.): Hanc enim causam lege Papia de civitate romana aput Quintum Ciceronem dixit Archias, huius (cuius *cod.*) M. Tulli fratrem. Quapropter (quia propter *cod.*) utitur *deprecatione* ne minus civiliter loqui existimetur, recedens videlicet aliquantum a forensi genere dicendi. Quod ipsum ne pro inepto accipiatur, iam praeloquitur a modo praesentis causae non abhorrere, et personae vel maxime pro qua dicendum esset, convenire.

Id. ibid. Non vacat, quod mentionem facit praetoris ipsius, id est fratris sui Q. Ciceronis, qui iudicio praeerat. Opportunissimum quippe ait de laudibus poetae boni aput eum dicere, qui studiis huiusmodi delectetur. Fuit enim Q. Tullius non solum epici, verum etiam tragici carminis scriptor.

De M. Tullio huius orationis auctore.

Tacit. dial. 37: nec Ciceronem magnum oratorem P. Quinctius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt.

INDEX NOMINUM

[*Numeri Milonianae et Archianae referuntur ad singulas paragraphos; Asconi vero ad paginas edit. Kiessling-Schöll quas in margine obsignavi*].

INDEX ELOCUTIONIS

[*Numeri referuntur ad singulas paragraphos utriusque orationis*].

INDEX RERUM

QUAE IN HOC VOLUMINE CONTINENTUR

7. **CORNELII TACITI — De vita Iulii Agricolae liber.** Recensuit, praefatus est, appendice critica instruxit CAESAR ANNIBALDI; accedunt de Cornelio Tacito testimonia vetera a CAROLO PASCAL conlecta . . . . L. 1 25

8. **M. TULLII CICERONIS — Pro Milone, Pro Archia.** Additis argumentis Asconii et Scholiastae Gronoviani ad Milonianam, Scholiastae Bobiensis ad utramque. Recensuit, praefatus est, appendice critica et indicibus instruxit SIXTUS COLOMBO.

9. **P. VERGILII MARONIS — Bucolicon liber; accedunt poematia duo, falso Vergilio adtributa, Moretum, Copa.** Recensuit CAROLUS PASCAL.

10. **CORNELII TACITI — Dialogus de Oratoribus.** Recensuit F. G. WICK.

(I numeri 8, 9, 10 in corso di stampa).

In preparazione la 3ª serie:

11. **T. MACCI PLAUTI — Captivi.** Recensuit CAROLUS PASCAL.
12. **P. OVIDII NASONIS — Tristia.** Recensuit CAROLUS LANDI.
13. **ALBII TIBULLI — Carmina.** Recensuit F. CALONGHI.
14. **T. LUCRETII CARI — De Rerum Natura.** Recensuit HECTOR BIGNONE.

DIZIONARI e VOCABOLARI

(Edizioni Paravia)

ARNAUD G. — Petit dictionnaire des verbes irréguliers de la langue française coniugués dans tous leurs temps. Un vol. in-16 di pag. 160 . . . . . . L. 1 40

BALBI F. — Modi errati — dizioni corrette. L'amico dello scrittore corretto. Un vol. in-16 di pag. 225 . . . . » 3 —

Bazzarini (Il nuovo). – **Vocabolario della lingua parlata e scritta** cogli accenti della retta pronunzia, le uscite irregolari dei verbi, ecc., rifatto sui lavori del Tommaseo, Fanfani, Arlìa e Rigutini e purgato per le scuole da P. FORNARI. Un vol. in-16 di pag. VII-933 a due colonne . . . . » 2 40

Legato in tela . . . . » 3 75

BERNINI F. — 500 sinonimi inediti e nuovi tratti dagli studi intorno la favella italiana di F. L. Polidori, per servire all'uso e alla storia dell'idioma nazionale. Un vol. in-16 di pag. 238 L. 2 —

BERRINI O. — Vocabolario della lingua greca (greco-italiano) ad uso delle scuole, compilato colla scorta dei più reputati lessici scolastici. Un vol. in-8 di p. 494 a due colonne » 5 —

BERAUDI S. — Dizionario dei verbi latini. (Uso del verbo latino reso facile alla gioventù studiosa). Un vol. in-8 di pag. 248 a due colonne . . . . » 3 —

CAMPANINI G. e CARBONI G. — Vocabolario latino-italiano e italiano-latino. Un vol. in-8 di pag. VI-1230 a due colonne, legato in tela . . . . » 9 —

CAPPUCCINI G. — Vocabolario della lingua italiana. Un vol. in-8 di pag. XII-1822 a tre colonne . . . . » 10 —

Legato in tela . . . . » 12 —

D'ogni vocabolo è data l'etimologia conforme alle indagini più recenti.

Per la sua materia e per l'ordine con cui è condotto il lavoro, il libro contiene in sè anche il **Vocabolario de' modi errati** e gran parte del **Vocabolario dei Sinonimi.**

CASTROGIOVANNI G. — Fraseologia poetica e dizionario generale della Divina Commedia di Dante Alighieri. Un vol. in-8 di pag. 340 a due colonne . . . . . » 3 —

DELLA NOCE L. e TORRE F. — Vocabolario latino-italiano e italiano-latino compilato ad uso delle scuole. 2 vol. in-4 di complessive pag. 1317 a tre colonne . . . . » 10 —

Legato in un solo volume . . . . . . » 13 —

FABRE A. — Dizionarietto delle antichità romane e greche ad uso delle scuole, contenente, oltrechè un copioso indice per classi, 8 mila e più articoli riguardanti la vita privata e pubblica, le istituzioni, i riti, le feste, le cariche, gli studi, le arti, le vesti, gli attrezzi, le armi, ecc., ecc. Un vol. in-16 di pagine XXVIII-224 a due colonne . . . . . » 2 50

GARIZIO E. — Vocabolario dei Commentari di G. Cesare (De bello gallico e de bello civili), ad uso delle scuole ginnasiali. Un vol. in-8 di pag. 138 a due colonne . . » 1 60

GIOVANELLI M. — Rimario della lingua italiana. Un vol. in-16 di pag. XVI-688 . . . . » 5 —

GRASSI G. — Saggio intorno ai sinonimi della lingua italiana; premessa la vita dell'autore scritta da G. MANNO » 1 40

LANFRANCHI V. — **Lexicon poëticum totius linguæ latinæ** in usum scholarum ordinis secundi. Un vol. in-8 di pagine XXVIII–1474, legato . . . . L. 10 —

MANGINI A. — **Effemeridi italiane** o le date principali della Storia d'Italia dal 476 al 1892 raccolte giorno per giorno in numero di oltre seimila, corredate da indice alfabetico. Un vol. in-16 di pag. XIV-527 . . . . » 2 —

MARANGONI F. — **Il tetraglotta;** dizionario fraseggiato italiano-tedesco-francese-inglese ad uso delle scuole e di chi voglia iniziarsi o perfezionarsi nello studio delle lingue estere suddette . . . . » 4 50

PEANO G. — **Vocabulario commune ad latino-italiano-français-english-deutsch,** pro usu de interlinguistas. Un vol. in-8 di pag. XXXII-639 a due colonne . . . » 8 —

PERSICHETTI N. — **Dizionario di pensieri e sentenze** di autori antichi e moderni d'ogni nazione. 8ª edizione con appendice di mille pensieri nuovi. Un vol. in-16 di pag. 800 » 3 50

Legato . . . . » 5 —

Regia Parnassi ovvero **Dizionario poetico** della lingua latina. Un vol. in-8 di pag. VI-391 a due colonne . . » 4 —

Legato . . . . » 5 60

TURRI V. — **Dizionario storico,** manuale della letteratura italiana (1000-1900), compilato ad uso delle persone colte e delle scuole, con una appendice bibliografica. Un vol. in-8 di pag. 420 a due colonne . . . . » 4 —

VALLAURI T. — **Vocabolario italiano-latino e latino-italiano** ad uso delle scuole. 2 vol. in-8 di complessive pag. LII-2046 a due colonne . . . . . . » 15 —

Legati . . . . » 18 —

☛ ***Di prossima pubblicazione:***

CHARREL E. e G. LAGORIO. — **Dizionario della lingua parlata francese.**

196 (M5) 917

STAMPERIA REALE
PARAVIA E COMP. TORINO

N. 8. - L. **2.**